

JURE BILIC
IVAN MECANOVIĆ
STIPE ŠUVAR

**politički
ekonomski
i
sociološki
aspekt
samoupravljanja**

NIP GLAS SLAVONIJE — OSIJEK
Biblioteka »Marksistička tribina«
Knjiga 5.

POSEBNO IZDANJE
CENTRA ZA IDEJNO-TEORIJSKI RAD
KONFERENCIJE SKH ZAJEDNICE OPĆINA OSIJEK

Jure Bilić
Ivan Mecanović
Stipe Šuvar

Politički, ekonomski i sociološki aspekt samoupravljanja

Uvod

1.

Osijek 1976.

JURE BILIĆ

SAVEZ KOMUNISTA U BORBI ZA
IDEJNO-POLITIČKO I AKCIONO
JEDINSTVO, NACIONALNU
RAVNOPRAVNOST I DALJI
RAZVOJ SOCIJALISTIČKOG
SAMOUPRAVLJANJA
U JUGOSLAVIJI

OD REVOLUCIONARNOG ATEIZMA DO NOVE STRATEGIJE DRUŠTVENOG RAZVOJA JUGOSLAVIJE

Da bi se bolje shvatile sadašnje promjene u razvoju našeg društva, pa i položaj samog Saveza komunista, neophodno je nešto više reći o uvjetima u kojima se odvijao društveni razvoj i o ulozi KPJ, odnosno Saveza komunista Jugoslavije.

Pobjedom revolucije stvorili smo staru državnu vlast i stvorili novu državnu vlast radnika i seljaka.

Država koju smo stvorili i Partija koja je vodila revoluciju našli su se pred nizom krupnih zadataka u obnovi zemlje i daljem razvoju socijalističke revolucije. Trebalo je izgraditi i razviti privredu, jer je Jugoslavija u tom trenutku imala nacionalni dohodak po stanovniku svega oko 150 dolara. Morali su se zbog toga naći i takvi oblici organiziranja koji će u tim teškim prilikama osigurati brzu obnovu razrušene zemlje i brz i efikasan ekonomski razvoj.

Zato su se ekonomski odnosi u našoj zemlji u tom periodu uglavnom zasnivali na dirigiranom planskom razvoju, kome je osnova bilo centralističko planiranje i rukovodenje privredom. Država i Partija su u ime klase i društva rukovodili čitavim društvom. No, već u to vrijeme jugoslavenski komunisti su imali na umu Marxova upozorenja, da svakoj revoluciji prijeti velika opasnost ne samo od kontrarevolucionarne restauracije, nego i od vlastite birokracije, te je poduzimanio niz mjera da se preko narodnih odbora i demokratske organizacije vlasti ograniče popratni negativni efekti centralizacije.

Pored toga, Partija i država koju smo stvorili, imale su zadatku da sačuvaju tekovine revolucije u borbi protiv još

uvijek jakih ostataka starog društva i klasnog neprijatelja. I zbog toga se taj period, ili kako ga nazivamo — revolucionarni etatizam — morao temeljiti na centralističkim principima. Država i Partija su u osnovi rukovodili čitavim društvenim napretkom, a pogotovo razvojem privrede i ekonomike uopće.

Period revolucionarnog etatizma bio je objektivno nužan — zbog izgradnje društva, privredne izgradnje i čuvanja tekovina revolucije. No, pored objektivnih okolnosti, uvjetovanih potrebama jugoslavenskog društva, vjerojatno je tu bilo — teorijskog i praktičnog — utjecaja iskustva prve zemlje socijalizma — Sovjetskog saveza.

Iako je revolucionarni etatizam odigrao veliku ulogu u razvoju naše ekonomike, njegovo zadržavanje i u uvjetima kad su se dovoljno razvile proizvodne snage, odnosno predugo zadržavanje centralizma i centralističkog planiranja i upravljanja, neminovno bi dovelo ne samo do usporavanja privrednog razvoja, nego i do zaoštravanja niza problema u razvoju naše revolucije, kao što se uostalom, počelo i događati. Zato je Komunistička partija Jugoslavije morala tražiti nove putove nastavljanja, razvijanja i produbljavanja socijalističke revolucije.

Iznalaženje novih putova revolucije išlo je tragom autentične koncepcije stvaralačkog marksizma, a ne dogmi, a uvjetovano je posebnošću historijskih uslova u kojima je stvaran naš pokret i karakter naše revolucije, koja je uvijek bila autentična masovna narodna revolucija, u kojoj Partija nikad nije gubila organsku povezanost s narodom.

Poznato je da naša revolucija nije bila samo nacionalno-oslobodilačka već i socijalistička. Stvarajući prve narodnooslobodilačke odbore, kao klicu nove narodne vlasti, naši su narodi odlučili da sruše stari i buržoaski sistem i stvore novo socijalističko društvo. Već u toku narodnooslobodilačke borbe, stvarajući organe vlasti koji su proizlazili iz najširih slojeva naroda, stvarajući nove društveno-političke organizacije kao i novu privredu na oslobođenom teritoriju, stvaraju se u klici odnosi iz kojih će kasnije izrasti i naše samoupravno opredjeljenje koje je inaugurirala Komunistička partija Jugoslavije.

Bez obzira na to što su društvene institucije, društvene organizacije u to vrijeme bile transmisije Partije, iz karaktera naše revolucije i oslobodilačkog rata rođena je neraskidiva spona između Partije, društvenih institucija i organizacija i najširih radnih slojeva.

U političkim odnosima je KPJ, koja je povela narode u revoluciju i izvojevala pobjedu, bila ona društvena snaga, zajedno s državom, koja je u ime radničke klase, radnih ljudi, svih naroda Jugoslavije, rukovodila društvom. Uspostavljeni su takvi politički odnosi, jer je vrijeme revolucionarnog etatizma to i zahtijevalo. Partija i država su bile osnovni rukovodeći društveni faktori.

Pobjedom revolucije u osnovi je bilo riješeno i nacionalno pitanje. Naime, osnovni problemi međunacionalnih odnosa riješeni su u narodnooslobodilačkom ratu. I ne samo da su pobjedom revolucije istjerani okupatori i domaći izdajnici, nego su srušeni temelji stare Jugoslavije i postavljeni novi odnosi među našim narodima i narodnostima. Stvorena je federativna socijalistička Jugoslavija.

Što se tiče naše vanjske politike, ove koju i danas vodimo, njezini se korijeni mogu naći ne samo u revoluciji, specifičnosti oslobođilačkog rata i našeg, u prvom redu međunarodnog položaja — nego i u nesuglasicama KPJ s Kominternom nakon dolaska druga Tita na čelo Partije. Sukobi koji su se već tada javljali između KPJ i Kominterne, te naši odnosi u oslobođilačkom ratu i prema Staljinu i prema zapadnim saveznicima, utemeljili su našu politiku slobodnog socijalističkog razvoja i nezavisnosti i utvrđili temelje nesvrstane politike koju danas vodimo. Borba naše Partije i naših naroda bila je naš internacionalistički doprinos međunarodnom komunističkom i radničkom pokretu i svim socijalističkim i progresivnim snagama u svijetu, kao i daljem razvoju ideja velikog Oktobra.

U klici tih elemenata ravnopravnosti u komunističkom pokretu, među partijama komunističkog i radničkog pokreta, kao i u odnosima među socijalističkim zemljama još iz perioda dolaska druga Tita na čelo Partije, u oslobođilačkom ratu itd., vidim osnovu i za našu politiku nesvrstavanja i za specifičnost pogleda na razvoj socijalizma, koji je prilagođen historijskim posebnostima i uvjetima svake zemlje.

Svi su ti faktori bili polazna osnova naše politike koju smo vodili nakon pobjede revolucije.

Zbog takvog karaktera našeg oslobođilačkog rata i pobjede revolucije, a naravno, i politike koju je vodio Staljin, neminovno je moralo doći do sukoba s Kominformom 1948. godine. Dakle, taj period revolucionarnog etatizma odigrao je historijsku ulogu, učvrstio pobjedu i stvorio uvjete za narednu etapu revolucije.

Pedesetih godina, u najtežim trenucima za našu zemlju, pristupili smo stvaranju radničkih savjeta i time otvorili eru samoupravljanja. Ta nova koncepcija društvenih odnosa neminovno je tražila i nove ekonomske odnose. Odlučili smo da ekonomski razvoj zasnivamo na tržišnim odnosima. Trebalo je da tržišna privreda ukloni one opasnosti koje birokratsko-centralističko upravljanje privredom — ukoliko se predugo zadržava — nužno u sebi nosi.

Zato smo prišli novoj ekonomskoj politici. Zapravo, priznajući tržišne odnose u socijalizmu, oslobodili smo mnoge potencijalne društvene i materijalne snage koje su ubrzavale razvoj naše privrede. Poznato je kakva je naša privreda tada bila u tržišnom pogledu, iako smo, što se tiče industrijalizacije, postigli goleme rezultate. U pogledu tržišnosti, assortirana robe široke potrošnje i drugog, situacija je bila nepovoljna, ne samo zbog sistema upravljanja privredom, nego vjerojatno i iz objektivnih razloga, jer smo sve društvene snage usmjerili na razvoj industrije, prije svega, teške kao osnovnog uvjeta za društveni razvoj.

Novi ekonomski odnosi mnogostrano su razvijali potencijalne snage, podsticali inicijative i sposobnosti ljudi i može se slobodno reći da je prelaženje naše privrede sa centralističko-planske na tržišnu, predstavljalo je napredak i da su u našim uslovima iskorištene mnoge mogućnosti koje je tržišna privreda pružala.

Mijenjajući ekonomske odnose — znači priznajući zakon vrijednosti i objektivne zakone tržišne privrede — neminovno smo morali modifcirati političke odnose u zemlji i odnose prema svijetu. U ekonomskom smislu smo se otvorili. U unutarnjem razvoju počeli smo mijenjati i društvene institucije, a u prvom redu smatrali smo da u novim ekonomskim odnosima treba mijenjati ulogu države. Trebalo je ukratko, da država postepeno gubi funkciju u privredi. Uporedo s tim trebalo je da se i Partija i sve organizirane subjektivne snage prilagode novim ekonomskim i društvenim uvjetima koji su nastali razvojem samoupravljanja.

Partija, država i društvene snage koje su rukovodile društvom u ime klase, postepeno su gubile svoje stare funkcije: država ekonomske i u društvenoj reprodukciji, a Partija klasične funkcije partije na vlasti. Znači, ušli smo, u eru transformacije centralističke države i Partije, otvarajući proces postepenog stvaranja društva slobodnih i udruženih proizvođača.

Ta politika ekonomskog i političkog razvoja u našem društву, bez koje se ne bi moglo razvijati samoupravljanje, imala je u proteklih dvadeset i pet godina svoje uspone i padove. Kako smo u ekonomskom smislu mijenjali i stvarali novu ekonomsku politiku, tako smo se morali postepeno otvoriti i prema svijetu. Smatrali smo da bi autarkičnost razvitka jugoslavenske privrede bila štetna, da bi onemogućila, odnosno usporavala ekonomске promjene u zemlji, a to je svakako utjecalo i na mijenjanje društveno-političkih odnosa. U čitavom tom procesu od pedesetih godina naovamo kontinuirano su se razvijali novi društveno-politički i ekonomski odnosi. U osnovi, taj kurs je išao ka samoupravljanju u ovom smislu kako ga danas formuliramo novim Ustavom.

Jasno je da smo i u političkim odnosima morali mijenjati stvari. To znači da je Partija, koja je zajedno s državom, bila neposredni izvršilac vlasti, morala mijenjati svoj karakter. Od Partije »na vlasti« u avangardnu snagu klase i društva, koja izgrađuje i ospozobljava nove društvene institucije, novo samoupravno društvo, i, na prvom mjestu, samu radničku klasu za historijske zadaće koje socijalizam i novi društveni sistem postavljuju, s tim da avangarda u historijskom razvoju ima perspektivu nastajanja kao klasična politička partija.

Išli smo, dakle, ka širokom područtvljavanju ekonomskih, društvenih i političkih odnosa, i na novu ulogu Partije u društву: kao »kolektivnog intelektualca« i nosioca samosvijesti radničke klase o njenoj historijskoj zadaći uspostavljanja društva kao slobodne asocijacije proizvodača. Takav strateški zadatak koji je postavila partija u tom periodu oslobođio je mnoge društvene snage, pozitivne, ali i negativne. Postigli smo goleme rezultate u ekonomskom razvoju, u demokratizaciji našeg društva. Otvorili smo prostor stvaralačkim duhovnim i materijalnim snagama našeg društva. Ali, na tom putu razvoja novih ekonomskih odnosa, borbe protiv etatizma, birokracije, za decentralizaciju, priznavanje tržišnih zakonitosti i ostalih društvenih faktora i društvenih snaga koje su rušile stari sistem i stvarale prostor novom samoupravnom razvoju, otvorene su i mogućnosti da se u našem društvu počnu javljati elementi stihijnosti u političkom i ekonomskom životu, odnosno otvorene su mogućnosti javljanja i niza deformacija i slabosti.

Pokazuje se da je društvo u čitavoj jednoj deceniji, i duže, razvoja i stvaranja pozitivnog, stvaralo i gomilalo mnogo negativnoga.

Slabili smo, na primjer, ulogu Saveza komunista Jugoslavije. Baš zbog toga, mlado samoupravno društvo, koje je trebalo da zamijeni funkcije koje su ranije imali Partija i država, nije moglo funkcionirati kako treba, te su se na društvenoj pozornici pojavljivale i one snage koje su napuštajući osnovni kurs Saveza komunista, gurale naše društvo na put stihije. Tako je decentralizacija iskorištavana za partikularizam i egoizam. A sve je to razvijalo pomalo i nacionalizam, koji u sebi sadrži, s jedne strane, težnju ka separatizmu a, s druge, težnju za jednom centralističko-hegemonističkom varijantom razvoja jugoslavenskog društva. Poznato je sve ono što je iz takvih odnosa proizašlo i što se dogodilo u našoj zemlji, pa i što se danas dogada.

Pobjedom revolucije u osnovi je riješeno nacionalno pitanje — stvaranjem federativnog sistema Jugoslavije. Osnovu toga smo dali već 1937. i 1938. godine, kada su stvorene nacionalne partije. Stvorena je KP Slovenije, KP Hrvatske, kasnije su stvorene druge. Već je postojao Pokrajinski komitet za Srbiju itd. Znači da smo već tada stvorili temelje nove nacionalne politike, jer je poznato da je do 1937. godine bilo u nacionalnoj politici lutanja. Revolucija je, dakle, to u osnovi riješila.

U prvoj fazi izgradnje socijalizma, obnove i revolucionarnog etatizma, nacionalni problemi nisu dolazili toliko do izražaja.

Oslobađajući snage o kojima sam govorio, tražeći novu strategiju razvoja jugoslavenskog socijalističkog društva, stali smo na stanovište da viškom rada treba da raspolaže radnička klasa. Budući da je radnička klasa kao dio nacije, odnosno republike i pokrajine, nosilac rješavanja nacionalnog pitanja, preko radničke klase i narodi i narodnosti treba da raspolažu svojim viškom rada. Pobjedonosna revolucija je omogućila suverenitet svakog naroda u Jugoslaviji, smatrajući da on treba da preko svoje radničke klase bude gospodar viška rada, nacionalnog bogatstva i svoje sudbine u socijalističkoj zajednici Jugoslaviji. Ali u borbi između samoupravne konцепције zasnovane na novim ekonomskim osnovama s ostacima centralizma i etatizma, došlo je do ozbiljnijih poremećaja u našem društву. U borbi protiv centralizma, decentralizacija je — oslobađajući snage, imala pored pozitivnog utjecaja i mnogo negativnoga. Dolazilo je sve više do situacije da radnici — a i pojedinci i grupe u poduzećima i u društvu uopće — osiguraju »svoje interese«, ne vodeći dovoljno računa o ostvarivanju širokih interesa. A pošto je tržišna privreda razvijala inicijative i

van društvenog sektora privrede itd., objektivno su se radale i mogućnosti mnogih deformacija koje su se temeljile na parcijalnim interesima. Jednom riječju, došlo je do toga da se prilično osamostaljivao i fetišizirao lični i grupni interes, često na štetu širih društvenih interesa, pa samim tim i interesa radničke klase i svih radnih ljudi. I radali su se sve više sukobi između pojedinačnih interesa i općih društvenih interesa.

Znači, stare odnose smo rušili, stvorili smo osnovu za nove odnose u našem društvu, ali oni su se sporo afirmirali i sporo probijali na širem planu, tako da je došao jedan period kada novo još nije u dovoljnoj mjeri pobjedivalo, a staro još nije izumrlo. I neminovno je dolazilo do sukoba u našem društvu. Dolazilo je do razbijanja jedinstva radničke klase, i to ne samo na republike i nacije nego i unutar jedne republike gdje su se javljali razni lokalizmi i regionalizmi itd.

U kasnijem razvoju počeli su se sve više javljati krupni problemi, jer je sporo dolazilo do jedinstva na novim osnova ma, do novog jedinstva u ekonomici, novog planskog povezivanja Jugoslavije na samoupravnim osnovama, u kojem bi radnička klasa bila subjekt, nosilac i onaj tko raspolaže viškom rada, tj. gdje bi ona raspolagala viškom rada i gdje višak rada ne bi bio otuđen od nje, a ipak bi se vršile integracije rada i sredstava na novim osnovama. Taj proces ekonomske integracije i ograničavanja stihijnog tržišta sporo se razvijao, te je previše dolazilo do ekonomskih protivurječnosti unutar radničke klase, unutar pojedinih područja republike itd., odnosno dolazilo je sve više do raznih sukoba interesa.

To je razbijalo jedinstvo radničke klase, a i Partije kao avangarde radničke klase i našega društva. Nemino vno je to moralo utjecati i na jedinstvo SKJ, odnosno KPJ u početnom periodu. I to su bili objektivni faktori koji su izazivali sukobe.

POLITIČKA BORBA U SKJ I DRUŠTVU ZA SAMOUPRAVLJANJE SA NOSIOCIMA I STRUJAMA DRUGAČIJEG OPREDJELJENJA DRUŠTVENOG RAZVOJA JUGOSLAVIJE

Dakle, u čitavom tom poslijeratnom periodu — uz različite oscilacije — pored veoma pozitivnih rezultata, zbog nedovoljnih mjera svjesnog usmjeravanja dolazilo je do jačanja

stihije i liberalizma. Mi smo sasvim pravilno pristupili decentralizaciji, razvili inicijative itd. odnosno s pravom smo prešli na tržišnu privredu, ali se pokazalo da smo u tome potcjenili razne negativne pojave do kojih dolazi, ako se ne ugrade u sistem adekvatne mjere usmjeravanja. Rušeći stare društvene strukture i njihovu ulogu u društveno-ekonomskom, pa i političkom razvoju, nove društvene institucije koje smo postavili sporo su se razvijale. Taj sukob između etatizma i samoupravnog društva razvijao se različitim intenzitetom, s različitim domaćnjima ili utjecajem jedne ili druge društvene snage u ovih dvadeset i više godina, i ogledao se u različitim vidovima.

Svakako da je objektivni društveni razvoj kao i organiziranje svjesnih društvenih snaga neminovno moralo dovesti do mnogo toga pozitivnog u ekonomskom i društvenom razvoju, jer su se razvile neslućene snage privrede; došli smo na oko 750 dolara nacionalnog dohotka po glavi stanovnika. Razvili smo i snažne demokratske samoupravne odnose. Otvorili smo granice i omogućili koljanje roba, ljudi, a i ideja, uzajamni utjecaj svijeta i Jugoslavije. Sve je to omogućilo snažna pozitivna kretanja i u materijalno-društvenom i duhovnom razvoju. I u Savezu komunista i u društvu pokrenute su mnoge stvaralačke snage koje su koristile općedruštvenom, ekonomskom, političkom i kulturnom razvoju. Ali baš zato što se novi sistem samoupravljanja sporo razvijao, što je teško sebi krčio put, što su radnička klasa i Partija morale voditi odlučnu bitku da klasa zagospodari viškom rada i društvenom reprodukcijom (do danas ta bitka traje i još će dugo trajati) otvoren je i prostor za ubacivanje u naš društveni i politički život niza snaga koje su počele negativno djelovati tražeći restauraciju kapitalističkih odnosa. U tom su se vakuumu, između rušenja staroga i inauguiranja novoga, u ekonomskom smislu javile mnoge slabosti, stihija, neusklađenost itd.

Kao što su ranije izvor mnogih problema i teškoća bili birokratizam i etatizam, tako je sada i unutar samoupravnog društva došlo do mnogih protivurječnosti, kao rezultat stihijnosti i liberalizma, jer smo decentralizacijom dezintegrirali privredu ne osiguravajući dovoljno proces samoupravne integracije, te smo tako i radničku klasu, njeno jedinstvo počeli slabiti. Kao rezultat takvih uvjeta počeo je dominirati pojedinačni interes. Istina, takav interes je uvjek prisutan i objektivno dat, ali je on počeo da razdire jedinstvo u ekonomskom smislu, a s tim i jedinstvo klase. Tako su pojedinačni interesi postali često dominantni, a društveni, odnosno zajednički interesi

su bili često zapostavljeni. Odатле i geneza malogradanskog individualizma i liberalizma, jer borba za ekonomski razvoj i stimuliranje ekonomskog razvoja nije stimulirala čovjeka samo na stvaralaštvo nego je jačala i liberalizam i egoizam zbog toga što u sistem nismo dovoljno ugradili integracione elemente, pa je kod pojedinaca počeo preovladavati malogradanski individualizam.

U tom periodu, u našem su se ekonomskom razvoju počele stvarati i čvrste tehnokratske strukture. Partija je sve više gubila akcionalo i idejno jedinstvo i jedinstvenost, te su i u njoj sve više dolazili do izražaja različiti pogledi i praksa. Odatile osnova i za nacionalizam, i za separatizam, i za liberalizam i za frakcionaštvo. To se u Sloveniji počelo izrazitije javljati sa »cestnom aferom«, u Hrvatskoj sa parolom »o njenoj opljačkanosti«, u Srbiji sa parolom »mi smo jedini čuvari Jugoslavije«, u drugim republikama, manje ili više, s nekim drugim parolama.

Gubeći ekonomske funkcije država je stvorila nove institucije ili ih je transformirala u samostalne privredne subjekte otudene od proizvođača, kao što su banke, zavodi osiguranja, trgovinske organizacije, tzv. reekporter i sl. Oni su sve više postajali samostalni ekonomski centri. Kako su i teritorijalno bili postavljeni neravnomjerno po republikama, neminovno je to dovodilo do ekonomske neravnopravnosti i objektivno izazivalo nesporazume među republikama i narodima. U borbi za nove samoupravne odnose mi smo pred sebe postavili zahtjev za mijenjanje tih institucija, da ne budu nosioci kapitala, viška rada otuđenog od radničke klase, a shodno tome i od naroda i od republika — nego da se izvrši podruštvljavanje tih sredstava i tog kapitala. I u Hrvatskoj je postavljen zahtjev — možda jače nego u ostalim krajevima — da se to mijenja. I to je bio zahtjev Saveza komunista Jugoslavije i Saveza komunista Hrvatske. To je bilo ispravno. No, od toga ispravnog zahtjeva treba oštro razlikovati različite nacionalističke i separatističke manevre, obmane, špekulacije i zloupotrebe.

U Savezu komunista Hrvatske u to su vrijeme postojali ljudi koji su u početku podržavali taj kurs Partije ka rasčišćavanju i postavljanju novih odnosa u Jugoslaviji. Ali, iz različitih razloga i s različitim ciljevima, što se u početku nije moglo jasno raspozнати (ali kasnije se jasno pokazalo) htjeli su ispravne zahtjeve za rasčišćavanjem odnosa u Jugoslaviji na socijalističkim samoupravnim osnovama — zloupotrebi.

Osim toga Partija se nije dovoljno suprotstavljala nacionalističkim i drugim utjecajima i zahtjevima koji su zbog toga sve više eskalirali. I neki partijski kadrovi su upadali u nacionalizam, s tim što je počelo tako da su ponekad koristili nacionalizam u borbi protiv centralizma i ostataka i nosilaca starih unitarističkih i birokratskih odnosa. I iskorišćavajući te nacionalističke težnje pojedinih snaga i sredina, u borbi s tim starim, postali su sami zarobljenici nacionalizma i u osnovi otvorili prostor i vrata kontrarevoluciji.

Uz stihische, liberalističke i tehnokratske odnose u ekonomici i u društvu, stvorena je realna podloga jačanja nacionalizma, te je neminovno moralo dolaziti do sukoba i protivrječnosti, koji su naše društvo sve više potresali, ugrožavajući stabilan samoupravni socijalistički razvoj.

Nacionalno pitanje u našoj federativnoj zajednici onako kako ga je postavila Partija mora se uvažavati i respektirati kao faktor jačanja jugoslavenskog zajedništva, koje se temelji na ravnopravnosti naroda i narodnosti. Međutim, kada se nacionalno pitanje počelo postavljati izvan konteksta razvoja samoupravljanja, klasnih odnosa i jugoslavenskog zajedništva, koje se temelji na ravnopravnosti naroda i narodnosti. Međutim, kada se nacionalno pitanje počelo postavljati izvan konteksta razvoja samoupravljanja, klasnih odnosa i jugoslavenskog zajedništva, kada se u prvi plan počela isticati državnost i kad se preko njega počelo rušiti jedinstvo sistema i klasnih samoupravnih odnosa, nacionalizam je ispoljio svoju kontrarevolucionarnost i sve više ugrožavao temelje naše socijalističke zajednice.

U Hrvatskoj je nacionalizam bio »odbranaški«, protiv velikosrpske i bilo koje hegemonije. On je iskorištavan kao saveznik u borbi protiv hegemonističkih i unitarističkih pojava i tendencija. Pojedina rukovodstva, pojedini ljudi u tim rukovodstvima »nisu vidjeli« gdje je granica između onoga što je partijska politika u ekonomskim, društveno-političkim i nacionalnim odnosima i onoga što je eskaliralo u kontrarevoluciju. Tim je snagama klasna osnova nacionalnog pitanja služila samo za propagandu, zbog utjecaja mase, a u stvari su je negirali.

Isto to važi za proces transformacije, rasčišćavanja odnosa u federaciji, koja je niz godina bila institucija nad nacijama, nad republikama — nadnacionalna tvorevina. Smisao zahtjeva za promjenama bio je da ona postane izraz interesa i sporazumijevanja naših naroda i narodnosti u Jugoslaviji, da bude iz-

raz slobodnog udruživanja naših naroda i da federalni organi budu mjesto dogovora i usaglašavanja interesa naroda i narodnosti. Taj pozitivni proces i taj pravilan kurs koji je utvrđen od strane SKJ iskorišten je da se stvore iluzije kod radničke klase, radnih ljudi i pojedinih slojeva, kako će se riješenjem stare federacije postići veliki materijalni dobici. Stvarala se iluzija o tome da je federacija, premda je ona u sebi nosila hipoteku starih perioda i odnosa, glavni uzročnik kriza i teškoća i da je kriva za »pljačku« pojedinih republika i sl. To znači da se parola nacionalnog interesa sada pretvorila u separatizam, nacionalizam.

Parola nacionalne ravnopravnosti, ravnopravnosti među našim narodima, mora proizlaziti iz ravnopravnosti čovjeka u procesu rada. Ako je osigurana ravnopravnost radnog čovjeka u procesu rada, to znači nagradivanje prema rezultatima rada i prema zaslugama kao i da radnička klasa raspolaže viškom rada, onda iz takvog položaja pripadnika radničke klase proizlazi njegovo pravo raspolaganja viškom rada, i iz toga proizlazi i ravnopravnost nacije u ekonomskim i društveno-političkim okvirima u Jugoslaviji.

Snage koje su pokušale razbiti jedinstvo radničke klase, pokušale su razbiti i jedinstvo SKJ. Stvorio se birokratsko-etatistički vrh u pojedinim republikama koji je u ime nacije zastupao u stvari svoje interesu, te je sve više dolazilo do konfrontacije interesa »republičkih vrhova« a ne do sporazumijevanja i ravnopravnih odnosa među našim narodima. I to je neminovno moralo dovesti do razbijanja jedinstva SKJ, te se sve više i u jugoslavenskom partijskom rukovodstvu počeo primjenjivati imperativni mandat republika. Svako je dolazio sa zahtjevom i stavovima svoje nacije, svoje republike, bez spremnosti da se dogovara i uvažava interes i argumente drugih. Rukovodstvo Saveza komunista Jugoslavije sve je manje bilo centar sporazumijevanja i rasčišćavanja protivurječnosti i uskladivanja interesa, a da i ne kažem da je sve manje bilo jugoslavensko političko rukovodstvo. To je sve više bilo mjesto gdje predstavnici republika različitim pritiscima pokušavaju netolerantno nametnuti svoje interesu, i s druge strane sačuvati stečene pozicije. Odatle i separatizam i hegemonizam.

¹ Svaki se ekonomski problem i pojedinačni interes politizirao, a između republika su nastajali nacionalni i međunarodni problemi i tada su birokracija i tehnikacija, bilo politička, bilo državna ili partijska, u ime navodne zaštite »svoje«

republike, »svoje« radničke klase, odnosno u ime »svoje« nacije, stupale na jugoslavensku scenu. Općinska rukovodstva se formiraju na delegatskom principu. I predstavnici u forumima općinskih organizacija SK nastupaju kao predstavnici »svojih« organizacija i izražavaju interes »svojih« sredina, nedovoljno vodeći računa o širim i zajedničkim interesima.

Predstavnici općina i pojedinih regija dolaze također u republička rukovodstva Saveza komunista sa zahtjevima »svojih« područja i općina. I tu se javlja konfrontacija različitih lokalnih i regionalnih zahtjeva i interesa. Rukovodstva su postajala nejedinstvena i unutar republike. S druge strane bilo je i centralističkih nastupa, motiviranih suprostavljanjem nacionalizmu i separatizmu, a u suštini se radilo o želji za hegemonijom.

U različitim periodima ti su se sukobi različitim intenzitetom ispoljavali i to su posljednjih godina glavna izvorišta slabosti u jugoslavenskom društvu.

Iz svega proizlazi da se nije radilo samo o onesposobljavanju rukovodstava Saveza komunista na nivou federacije nego i u cjelini, iako je taj proces ipak najviše štetio jedinstvu rukovodstva u vrhu SK Jugoslavije. Mi smo skoro čitavu deceniju imali onesposobljen jugoslavenski vrh, vrh koji nije bio u stanju da niz bitnih stvari efikasno rješava. Takva situacija u Jugoslaviji, naročito 1971. godine, posebno se zaoštira u Hrvatskoj, ne samo zbog objektivnih nego i niza subjektivnih razloga i frakcionačkog djelovanja dijela političkog rukovodstva Hrvatske. U svakom društvu, pa i u našem, naročito još ovakvom, zaostalom i prilično primitivnom, nije se mogla izbjegći pojava sukoba u samom pokretu. Frakcionaštvom koje se na tome radalo, liderstvom i otporima unutar Partije, željela se izigrati uloga avangarde. Otuda kritika revolucije, otuda kritika SKJ da je anacionalan, da je KPJ u revoluciji i poslije rata ne samo pravila greške već i vodila krivu politiku. Te kritike eskalirale su posebno u Hrvatskoj, ali ih je bilo i u svim drugim republikama.

Nosioci revolucije, stari kadrovi, bili su posebno na udaru. Protivnici su željeli kompromitirati čitav period revolucionarnog pokreta, kako bi se mogao stvoriti novi pokret u Hrvatskoj pod nazivom »masovni pokret« sa ciljem da se eliminiraju Partija i kadrovi proizašli iz revolucije. To se događalo u Hrvatskoj, ali je slično bilo, s određenim specifičnostima, i u Makedoniji, Srbiji, Sloveniji i drugdje. Poznato je kako

su u Sloveniji to liderstvo i nacionalizam bili jaki i kako su ne samo mnogi kadrovi revolucije nego i sama revolucija bili dovedeni u pitanje. Tamo je također bila proturana parola: »mi Slovenci smo opljačkani u Jugoslaviji, mi najviše dajemo, mi nemamo šta tražiti na Iстоку, mi treba da se orijentiramo na Zapad itd.«. U Srbiji su iskoristili diskusiju oko promjene Ustava — to je bila prva faza ustavnih promjena — kako bi neke stvari izmijenili i tako dobili osnovu za ostvarivanje aspiracije srpskog nacionalizma itd. Onda su to bile parole o modernoj radničkoj klasi — o prosvijećenoj s jedne i zaostaloj radničkoj klasi s druge strane — što je bilo osnova za tehnokratizam, te parole o »demokratskom društvu« bez samoupravljanja i klasne suštine demokracije, parole »nema šta da se miješa rukovodstvo SKJ ni drug Tito u naše poslove, jer to dovodi do neravноправног položaja naše republike itd.«.

Iako je Savez komunista u pojedinim etapama uviđao te pojave, iako je na različite načine na njih upozoravao, te tendencije on tada nije mogao zaustaviti, mada je poduzimao neke obrambene mjere. (Poslije Šestog kongresa SKJ bila je Druga sjednica Centralnog komita SKJ sa slučajem Đilasa, nekoliko pisama CK SKJ, IV plenum CK SKJ. Smjernice od juna 1968. godine, govori druga Tita itd. kada je upozoren na mnoge slabosti i tendencije koje su se počele javljati u društvu: teorija stihijnosti, spontanog razvoja samoupravnog društva, mogućnosti frakcije u takvim složenim političkim odnosima, razvoja demokratskih odnosa, slobodnog djelovanja svih potencijalnih stvaralačkih snaga itd.).

No, bez obzira na slabosti, SKJ je nesumnjivo sačuvao osnovni pravac razvoja samoupravljanja, razvoja demokratskih odnosa koji su pratili sve te anarhističko-liberalističke tendencije ili birokratsko-unitarističke i etatističke, SKJ je sačuvao osnovni karakter revolucije. Samoupravljanje se kao osnovni proizvodni odnos, osnovni kurs, ne samo održalo nego je i različitim akcijama, naročito ustavnim amandmanima (prvom i drugom fazom) konačno u idejno-političkom smislu pobijedilo. U praksi će trebati uložiti još dosta napora da se dosljedno nastavi i dobije ta odlučujuća bitka.

To su neki objektivni društveni uvjeti koji su postojali, koji su dovodili do tih pojava. Ali ne može se sve tumačiti i objasniti samo objektivnim društvenim kretanjima i reći da drugačije nije moglo. Nisu sva kretanja i pojave u našem društvu bili opravdani historijskom nužnošću, već treba sa više kri-

tičke i samokritike ocijeniti naš pređeni put kako to čini i drug Tito i to radi naše budućnosti, da izvučemo pouke iz prošlosti, kako bi subjektivne snage na čelu sa SKJ efikasno izbjegle razne zasjede.

SKJ i progresivne društvene snage sačuvali su osnovni kurs revolucije. Oni su u pojedinim etapama revolucije odgovarali na bitna pitanja — Partija se odlučno obraćunala s anarhističko-liberalističkom i nacionalističkom građanskom konцепциjom društva koju je propovijedao Đilas, zatim na Četvrtom plenumu Centralnoj komiteta SKJ s unitarističko-birokratskom strukturu itd. Partija je, također, uspjela da državu, državne funkcije u političkom i, prije svega, ekonomskom životu smanji. Dakle, bez obzira na sve spomenute slabosti, ipak je Partija izvojevala mnoge bitke, i, što je najvažnije, nije izgubila niti će izgubiti rat.

U takvim ekonomsko-političkim odnosima bitan je još jedan faktor. Pobjedom revolucije — a naša revolucija nije bila samo nacionalna, oslobođilačka, već i socijalna i socijalistička — promijenili smo položaj radnih ljudi, radničke klase, seljaštva. Srušili smo stare kapitalističke odnose i stvorili nove. Proveli smo socijalnu revoluciju. Premda je birokratizam uvek nagrizao tu socijalnu ravnotežu i socijalnu politiku, on je nije uspio deformirati u tom smislu da bismo mogli reći da su socijalna politika i socijalna revolucija SKJ, odnosno KPJ, doživjela krah.

Prema tome, osnovne tekovine socijalističke revolucije su sačuvane, uprkos tome što je došlo do takvih socijalnih deformacija da se stvarno nameće pitanje: da li bismo sačuvali socijalizam da smo tako nastavili. Jer, taj je put u sebi sadržavao ostatke starog društva i ekonomski odnosi su se počeli postepeno mijenjati, mijenjati svoj socijalistički karakter, sve je više dolazila do izražaja tendencija s jedne strane ka obnavljanju kapitalističkih odnosa, odnosno s druge strane pritisaka za obnavljanje etatističkih odnosa.

Socijalizam je, kao novi društveni sistem zadržao još mnoge odnose iz prethodnih sistema, prije svega iz kapitalizma. Otuda tendencije privatizacije, grupne svojine itd. nisu bile ništa drugo nego izvorište narušavanja socijalne politike i socijalne revolucije SKJ i socijalizma u cijelini. Ti socijalni poremećaji također su u političkom i idejnem smislu bili izvorišta kriza i teškoča. Tendencije restauracije privatno-kapitalističkih odnosa dovode su do raznih teorija stihijnosti, teori-

je apstraktne građanske demokracije i liberalističkog pristupa rješavanju društvenih protivurječnosti.

Naše otvaranje prema svijetu i, uopće, slobodniji i stvaračkiji pristup marksizmu, ne kao dogmi nego kao teoriji i praksi očnosa koji stvaraju novi humaniji svijet u isto vrijeme, omogućio je »uvoz« raznih ideja izvana i djelovanje pojedinih antisocijalističkih snaga na platformama tih ideja i koncepcija.

I unutar socijalističkog društva javile su se ideje koje su odudarale od samoupravnog kursa; bilo da su anarhističko-liberalističke, bilo da su takozvane ultraljevičarske — one su negirale ili negiraju organizirani samoupravni sistem i društvo.

Kao otpor novome, samoupravnom socijalizmu, javila se i tendencija ka restauraciji staroga sistema. Jer, samoupravno društvo nije, tobože, sposobno da razrješava protivurječnosti. I što smo god u samoupravnom razvoju i političko-ekonomskim odnosima imali više teškoća, uvijek su se to više javljale ili one snage koje su poražene na Četvrtom plenumu CK SKJ, i njima slične, ili tzv. ljevica koja je objektivno pridonijela stvaranju uvjeta za pojavu i jačanje desnice. Ta ljevica, kvazi-moderna ljevica, da je tako nazovemo, ili bolje reći birokratsko-tehnokratska ljevica, ima u sebi neke elemente socijalizma i zbog toga ju je teže raspoznati. Međutim, ona je u suštini antisamoupravna i njena pozicija ne odgovara ni karakteru naše revolucije, ni društvenog razvoja.

U društvenim i političkim odnosima kakvi su bili »moral« je doći do svih tih teškoća. A Savez komunista ne samo što idejno i politički nije uvijek bio jedinstven i sposoban da razrješava stvari nego on to nije ni akcionalo. Iako smo mi takvim društvenim i ekonomskim razvojem još uvijek razvijali naše federalne odnose, sve je više dolazila do izražaja potreba daljeg razvijanja i izgradnje međunacionalnih odnosa. U periodu revolucionarnog etatizma, a poslijeratnoj izgradnji, nisu se toliko osjećale te nacionalne protivurječnosti, one su bile potisnute revolucionarnim zanosom i, objektivno, borbom za izgradnju zemlje. Država i Partija su tada vodile takvu i ekonomsku politiku i uspostavljale takve odnose koji su, u osnovi, osiguravali ravnopravnost naroda i narodnosti u Jugoslaviji. Sve analize pokazuju da do 1964. godine nije bilo bitnih ekonomskih protivurječnosti koje bi vodile u ozbiljniju neravнопravnost bilo koju od republika i pokrajina, odnosno naroda i narodnosti.

Kasnije se dogodilo da su nove institucije, koje su zamjenile funkcije države, zbog svog položaja, počele dovoditi do ekonomske neravnopravnosti. One se pretvaraju u tzv. centar ekonomske moći, koji supstituiraju državu, ali materijalni odnosi i položaj proizvoda ostaju isti, što znači da su dominaciju u proširenoj reprodukciji imali reksporteri, banke, trgovine, najčešće u uskoj sprezi s državnim aparatom itd. U tim ekonomsko-društvenim odnosima bilo je težnji ka dominaciji, odnosno u stihijskoj tržišnoj privredi jači je uvijek težio dominaciji. U prvom redu zato što su tzv. otuđeni centri moći imali kapital i reproducirali kapital — odnos. A ako hoćemo da nacije budu ravnopravne, onda moramo osigurati da klasa raspolaže viškom rada i društvenom reprodukcijom, jer je ona jedini nosilac nacionalnog suvereniteta i pravilne nacionalne politike.

To je ono što »lideri« u Hrvatskoj nisu »razumjeli« kada su postavili pitanje nacije u smislu »općeg pomirenja«, kada su negirali klasu i Partiju. Odatle i povika nacionalista na revoluciju, na tzv. izdaju nacionalnih interesa, odatle potiče i buržoaska teza o općenacionalnom pomirenju i jedinstvu nacije, da bi se prikrili u suštini antagonistički klasni odnosi.

Zato se vodila i vodi borba za dalji razvoj federacije na ravnopravnim osnovama. Sada se zajedništvo republika i pokrajina ne realizira na etatističkoj osnovi, nego na socijalističkoj i samoupravnoj. To je preduvjet da se naši odnosi mogu graditi na trajnim osnovama.

21. SJEDNICA PREDSJEDNIŠTVA I PISMO DRUGA TITA I IZVRŠNOG BIROA

Zbog svega toga moralo je doći do 21. sjednice, jer bi u suprotnom ti sukobi i protivurječnosti doveli u pitanje opstanak socijalističke Jugoslavije. Poznato je kakvi su tada bili utjecaji sa strane. I uvijek sa prisluhom Jalte. Podsjecam na dogadaje u Mađarskoj, Poljskoj, Čehoslovačkoj. Jedna takva krizna situacija u Jugoslaviji uvijek ima utjecaja na međunarodne odnose.

Poslije 21. sjednice Predsjedništva SKJ više ili manje pokrenule su se mnoge stvari, ali Savez komunista Jugoslavije i

njegovo rukovodstvo s drugom Titom na čelu nisu tim razvojem bili zadovoljni. Smatralo se, naime, da se devijacije, greške, slabosti, odnose samo na jednu sredinu, zbog toga što je u tom trenutku Hrvatska bila, da tako kažem, naša slabija karika u lancu. Dakle, 1971. godine mislilo se da se to odnosi uglavncm na Savez komunista Hrvatske, a ne i na ostali dio Saveza komunista Jugoslavije. I zato je došlo do Pisma druga Tita i Izvršnog biroa, i odluke da se ono uputi svom članstvu i jugoslavenskoj javnosti.

U stvari, sve je više preovladavalo shvatanje da je u našem društvenom razvoju csnovna, svjesna i organizirana snaga — Savez komunista — počela da slabi i da njena uloga nije onakva kako historijski trenutak to zahtijeva. I otuda pojавa mnogih poznatih slabosti. Tako se, na primjer, u nekim sredinama skoro nije moglo ni reći da pripadaš komunističkom pokretu ili da si član Saveza komunista. Došlo je dotle da su razne društvene snage, iako ne tako snažne i brojne, ali agresivne, počele da nameću svoja shvatanja i usmjeravaju društveni razvoj pogrešnim putem. Razumljivo je što smo mi, za razliku od perioda revolucionarnog etatizma, u kojem je Partija u ime klase rukovodila i upravljala državom i svim poslovima, željeli da Savez komunista Jugoslavije postane usmjerivačka idejna snaga koja će ospozobljavati samoupravno društvo i druge društvene institucije. No, dogodilo se da se samoupravno društvo sporo razvijalo, a da je sve više slabila i uloga Saveza komunista Jugoslavije i drugih organiziranih subjektivnih snaga. I otuda sve te devijacije u našem društvu, o kojima je bilo govora i koje su u Pismu i drugim dokumentima od 21. sjednice naovamo konstatirane.

U Pismu je konstatirano da je ispravno što je Savez komunista Jugoslavije napustio ulogu Partije iz perioda izgradnje poslije rata, onog perioda kada smo morali imati snažnu Partiju da bismo sačuvali revoluciju od kontrarevolucije i da bismo brzo izgradili porušenu zemlju. Desilo se, međutim, da je slabljenje takve uloge Saveza komunista išlo u drugu krajnost i da su počele da se javljaju neke društvene snage koje nisu bile za samoupravno društvo, koje su odstupale od socijalizma. I u samom Savezu komunista pojavile su se frakcionačke snage koje su, iz »taktičkih« ili kojekakvih drugih razloga ili pobuda, već napuštale utvrđeni program Saveza komunista i time stvarale prostor za kontrarevoluciju, pa se čak i povezivale s kontrarevolucijom, te tako objektivno stale na drugu stranu

barikade. Zato je u Pismu postavljen zahtjev reafirmiranja uloge Saveza komunista u samoupravnom društvu, zahtjev da Savez komunista Jugoslavije, budući da je odgovoran za revoluciju i izgradnju socijalizma, preuzme onu funkciju u društvu koja mu historijski pripada. Iistica se potreba njegovog jačeg idejnog jedinstva i upozoravano da federalizam u partiji znači razbijanje jedinstvene revolucionarne organizacije radničke klase. Znači da je trebalo reafirmirati odredene principe specifične uloge Partije u našem samoupravnom društvu. Ne da budu birokratska, nego da vrši funkciju sposobljavanja klase i društva za historijske zadaće. Ali ukoliko je Partija odgovorna za historijske zadaće i interes klase i socijalizma, utoliko ona ne može biti neodgovorna i za dnevne interese klase i društva. Znači da je Partija odgovorna za to kako funkcioniра država, kako funkcioniра samoupravljanje, kako funkcioniра Sindikat, Socijalistički savez, sredstva informiranja itd. A poznato je da je neposredno iza nas jedan period kada se to pravo Partije da se u to mijesha, osporavalo.

Klica anarcholiberalističkih pojava u našem društvu i Partiji vuče se još iz perioda nakon Šestog kongresa SKJ.

Pismo je, osim reafirmacije uloge Partije, postavilo i pitanje reafirmacije marksizma u našem društvu. Rekli smo da smo protiv monopolja na ideologiju. Omogućili smo da se u političkom i idejnem smislu razvijaju težnje za novim rješenjima u razvoju socijalizma. Ali bilo je tu mnogo natruha i one su se u koritu rijeke socijalizma toliko nagomilale da je to već počelo da ugrožava samu maticu. Trebalo je napraviti selekciju i razlučiti ideje koje su bile objektivan proizvod našeg vlastitog razvoja od ostatka stare svijesti i utjecaja svijesti i ideologije izvana. Neću reći da u tome danas nismo mnogo postigli. Organizirani su mnogi tečajevi i seminari; ideološko-politički rad je oživio. Mnoge su republike osnovale marksističke centre. U naše knjižare su se vratila djela klasika marksizma-lenjinizma itd. Ali imamo dojam da tu stvari jenjavaju, da se, zapravo, na perfidan način sada žele unijeti i druge ideologije, ideologije protivne marksizmu, jednom riječju — kvazimarksizam. Kao da nema dovoljno organizirane svjesne i kontinuirane akcije idejnog rada, idejne borbe u svim sredinama. I najnoviji dogadaji u pojedinim sredinama pokazuju da se tek sada reafirmiraju stavovi utvrđeni na 21. sjednici i u Pismu druga Tita i Izvršnog biroa. Međutim, nedovoljno je prisutan idejni rad, naročito u našim školama, među omladinom, na sveučilištima.

Opet se ponegdje pod firmom marksizma »prodaju« ili desne teorije ili neke kvazilijeve teorije koje su u osnovi antisamo-upravne i antikomunističke.

Podsjetio bih na to da smo poslije rata imali metod ideo-loškog rada i marksističkog obrazovanja kroz škole, tečajeve, kružoke. A onda je počelo vladati mišljenje da će se s transformacijom društva i društvenih institucija sama po sebi stvarati i izgradivati i marksistička svijest. Mislio se, na primjer, da će se omladina u školi spontano odgajati u tom duhu i da je to dovoljno. Znači, težilo se tome da marksizam ne bude »poseban predmet«, nego da iz svih društvenih kretanja i institucija proizlazi marksističko obrazovanje i razvija se svijest ljudi u tom duhu.

Mi smo i tada imali partijske škole, a osnovali smo i Visoku školu političkih nauka, koja je kasnije pretvorena u Fakultet političkih nauka, a takvi su fakulteti otvoreni i u republikama. Smatrali smo — budući da smo to institucionalizirali, ugradili u sistem obrazovanja — da je to zamjena za bivše partijske škole. I što se dogodilo? Dogodilo se da su se te škole političkih nauka, odnosno fakulteti političkih nauka gotovo u čitavoj Jugoslaviji pretvorili u nešto drugo. Neki od tih fakulteta i jedan broj nastavnika reproducirali su dio studenata koji su u osnovi bili opozicioneri socijalizma. Vjerojatno se to dogodilo i zbog toga što su se neki fakulteti političkih nauka uglavnom apstraktno bavili teorijom marksizma, koja je u sebi sadržavala mnogo dogmatskog. Njih su završavali i ljudi koji su bili ultraljevičarski raspoloženi, čak s anarchističkim pogledom na svijet, ali i desno orientirani pojedinci. Zato ti fakulteti nisu ni dostojno ni dosljedno zamjenili partijske škole.

Sada su već u mnogim krajevima Jugoslavije počeli raditi marksistički centri i razne škole i seminari. Koliko smo zapustili ideoško obrazovanje pokazuje i to da do nedavno, skoro deset godina unazad, nismo imali na nivou Jugoslavije gotovo ni jednog skupa koji bi ozbiljno raspravljaо о marksizmu.

Dogodilo se to i stoga što smo mi — rušеći staru federaciju, stvarajući novo, razvijajući sve više suverenitet republika, autonomnost republičkih Saveza komunista itd. — smatrali da na nivou Saveza komunista Jugoslavije ne treba zadržati malene ništa.

No, od 1972. godine naovamo na tom se području učinilo više nego u prethodnih deset—petnaest godina. Sada treba biti

dosljedan i uporan da se tim putem nastavi. Možda tu još nema dovoljno sistema, možda bi trebalo stvoriti takav sistem kojim bi smo se još uspješnije borili za marksističko obrazovanje. Ne mislim samo na organizacione forme, nego na prožimanje nastave marksizmom na svim školama i fakultetima. Dakle, treba imati i posebne organizacione forme i institucije, ali i takav sistem i program obrazovanja koji će biti prožet marksizmom.

Također smo rekli da Partija vodi socijalnu revoluciju. Jer, čitav je naš društveno-ekonomski razvoj doveo do toga da nam se društvo počelo raslojavati na bogate i siromašne. Dovedena je u pitanje socijalna osnova naše revolucije. Ozbiljno je poremećeno ono što smo postigli poslije rata — da siromašnom dijelu društva, plebejskim masama, radničkoj klasi, osjetno podignemo životni standard, da se ublaže razlike između siromašnih i bogatih i da se vodi takva socijalna politika koja će dovesti ne do jednakosti među svim slojevima našeg društva, već do ravnopravnosti zasnovane na radu i zaslugama. Dogodilo se to da je jedan sloj društva počeo da se bogati. I to mimo rada, različitim sredstvima i metodama (špekulacije, korupcija, kriminal), a da su se u primjeni principa nagradivanja prema radu javile krupne deformacije. Društvo se počelo raslojavati na bogate i siromašne. Siromašne u relativnom smislu, jer treba reći da smo mi ipak ostvarili veliku socijalnu revoluciju. Životni standard većeg dijela našeg stanovništva — bez obzira na to što još ima i siromašnih i onih koji lošije žive, a to se naročito odnosi na radnike s niskim osobnim dohodcima koji nemaju drugih prihoda — jako je porastao. Ne smijemo omalovažavati te goleme rezultate. Međutim, na osnovi raslojavanja u društvu počeo se stvarati malogradanski mentalitet, mentalitet potrošačkog društva. Mi smo, ustvari, napuštali one principe revolucije koje smo postavili kada smo pošli u ustanak i koje smo ozakonili nakon pobjede oružane revolucije. Počeli su jačati elementi buržoaskog društva: u navikama i načinu života, prisvajanju viška rada. U poduzećima je to počelo s grupnovlasničkim ponašanjem, birokracijom i tehnikracijom, vladavinom nad ljudima i nastavljenom bogaćenjem pojedinaca mimo rada. Sve je to remetilo odnose u našem društvu i bilo novo izvorište krize.

Od 1965. godine naovamo došlo je do krupnih socijalističkih potresa u društvu: štrajkova, studentskih protesta itd. Bez obzira na to što su oni tu i tamo bili montirani čak je u pojedinim štrajkovima i protestima bilo i kontrarevolucionarnih

clemenata, ipak je klima već bila takva, poremećaji na socijalnom planu su bili takvi, da je do tih pojava moralo doći. Pismo govori o tome. U njemu je rečeno da Partija mora izrazavati interes klase, naročito najsiromašnijeg dijela našeg društva. U protivnom bi se stvarale takve protivurječnosti i poremećaji u društvu da bi moglo doći u pitanje sve ono što smo postigli: mogli bi biti pogodeni i oni slojevi društva koji su svojim radom zaslužili da imaju viši dohodak. Rekli smo da je naša socijalistička revolucija ne samo oslobođila naše narode, ne samo riješila u osnovi nacionalno pitanje i stvorila federativnu Jugoslaviju kao ravnopravnu zajednicu naroda i narodnosti već je iz temelja izmjenila socijalni položaj ljudi kao i socijalnu strukturu društva. Bez obzira na sve slabosti i greške, pa i raslojavanje društva, tvrdim da u svijetu nema ravnopravnijega društva od našega. Svugdje su veće socijalne razlike nego što su u jugoslavenskom društvu. Ali to ne opravdava učinjene propuste i greške.

Mi smo s Pismom trenutno zaustavili tu tendenciju, negativan tok razvoja. Dali smo oštru kritiku socijalne politike našega društva i ukazali na uzroke koji dovode do njegova raslojavanja. Dali smo kritiku korupcije, mita, prevara, stjecanja dohotka mimo rada itd. U mnogim su sredinama postavljeni zahtjevi za ispitivanje porijekla imovine. U Pismu se spominju slučajevi špekulacija oko stanova i zemljišta. Zato su neke republike blokirale promet nekretnina i zemljišta. Neke su postavile pitanje porijekla imovine i njenog vraćanja. No, kada pogledamo koliko se u tom smislu u našoj zemlji praktički učinilo, iako je bilo teškoča oko kriterija (bilo je pretjerivanja, išlo se čak ponogdje redom po kućama s pitanjem, što tko ima), onda ne možemo biti zadovoljni. Kako smo kritizirali lov na vještice i rekli da se »ne ulazi u trbuh« svakome čovjeku, desilo se to da u širim razmjerima nismo nikome ozbiljno naudili, iako su mnogi sticali dohodak i imovinu na nedopušten način.

Rekli smo da se poreski organi i inspekcijske službe moraju sposobiti za taj posao. Ipak se, osim tu i tamo nije učinilo ništa ili se učinilo vrlo malo.

Što je još teže i važnije: mi nismo srušili osnovu koja je omogućavala da se neko bogati na račun tugeg rada. Istina, mnogo smo toga likvidirali ili smanjili bogaćenje na takav način, ali je činjenica da se sada to radi perfidnije, da se izigravaju razni propisi itd.

Ako ne počnemo ozbiljno i organizirano rješavati i jedno i drugo a to znači mijenjati u sistemu ono što ne valja što dovodi do takvih pojava, ali i organiziranom akcijom subjektivnih snaga otklanjati i sprečavati uočene pojave, nećemo ostvariti ono što smo naumili.

Kada je riječ o ulozi Saveza komunista i socijalnim problemima našeg društva, upozorit ću na dvije historijske činjenice. Nešto prije 1934. godine jedna grupa drugova otpočela je borbu protiv frakcionaštva i slabosti u Komunističkoj partiji Jugoslavije. 1937. godine kada je drug Tito na čelu novog rukovodstva KPJ konsolidirao Partiju, Partija je stvorila svoj Program, socijalni i nacionalni i duboko se povezala s radničkom klasom i narodnim masama. Tada je stvoren Narodni front, stvorena je stranka radnog naroda, stvorene su omladinske organizacije, SKOJ itd. Tek kada smo imali snažnu, jedinstvenu, u programskom smislu jasno opredjeljenju Komunističku partiju, tek je ona tada mogla povesti revoluciju, tek su tada narod, radnička klasa, seljaštvo i ostali slojevi našeg društva prihvatali program KPJ.

Kada je Komunistička partija Jugoslavije bila programski jasno opredjeljena a akcionalno čvrsta i jedinstvena, ona je uvijek mogla povesti mase za sobom. Ona je stvarala društvene institucije i organizacije u najtežim prilikama, u ilegalnosti prije rata, u oslobođilačkom ratu, organizirala narod i ospobljavala organe vlasti, Sindikat, Narodni front, omladinske organizacije, organizacije AFŽ-a itd. To se dogodilo i kasnije — 1948. i 1950. godine. Čak u periodu najjačeg revolucionarnog etatizma poslije rata, mi nismo gubili veze s masama, odnosno nikada nismo zapustili da ospobljavamo društvene institucije, bez obzira na to što su one tada važile kao neka transmisija Partije.

Partija je uvijek bila vezana s masama i uživala njihovu podršku.

Kada pogledamo malo unazad, vidimo da smo prestali da njegujemo i razvijamo mnoge korijene koji su davali snagu našoj Partiji. Otuda i danas ima oportunizma, karijerizma, liderstva u nekim sredinama, i dalje ima borbe za vlast.

Uvijek kada je Savez komunista imao svoj socijalni program, kada se odlučno borio za pravilne odnose u raspodjeli, kada se borio za afirmaciju moralnih vrijednosti čovjeka, tada je bio jak i imao široku podršku radnih ljudi.

Uzmimo za primjer oslobodilački rat i situaciju nakon njega. Bez obzira na to što je prvo odvajanje oficirskog kadra od kazana boraca bilo elemenat jednog odnosa koji je, možda, dao nešto od ovoga što se poslije dogodilo — objektivno je tako moralno biti. Znači, ni onda neke jednakosti u svakom pogledu nije moglo biti. Mi smo siromašno društvo u kojem vlada princip raspodjele prema radu i radnim zaslugama. I ne možemo se boriti za neku apsolutnu jednakost. Nejednakosti će uvijek biti, ali ona ne smije ići na račun drugoga.

Desilo se i to da smo se i u samom Savezu komunista potčeli oslanjati na one društvene snage ili strukture koje nisu bile proleterske. Odatle i manjina radnika u Savezu komunista. Odatle i nedovoljno podmladivanje Saveza komunista. Omladina nije dovoljno osjetila potrebu da uđe u Savez komunista, jer često nije nalazila odgovore na svoje želje i interes. A da i ne govorimo o seljaštvu.

Od 1950. godine naovamo isključeno je iz Saveza komunista Jugoslavije više od 500.000 članova, a od 1946. godine oko 750.000. To je po broju skoro jedna nova partija (danас imamo negdje oko milion članova SKJ). Vjerojatno je velik broj tih ljudi ponovno vraćen u Partiju. Danas je u SKJ oko 28 posto radnika i 5—6 posto seljaka. Od 1960. godine naovamo iz SKJ smo isključili negdje oko 189.000 seljaka, ustvari najviše od 1952. pa nadalje. To su, uglavnom, bili oni koji su u ratu i neposredno poslije rata ušli u Partiju. Oni su »pali« na programu stvaranja seljačkih radnih zadruga, kada smo željeli da »dokažemo« da smo i mi socijalistička zemlja.

Neophodno je stvoriti program za naše seljaštvo, kao što stvaramo program i za našu radničku klasu. Radnici i seljaci moraju ulaziti u Partiju, a naročito njihov najsvjesniji dio. Ako sada, u vrijeme borbe za provođenje Pisma i Platforme, za realizaciju novog Ustava, za nove klasne i nacionalne odnose u našem društvu, radnici, omladina i najprogresivniji dio seljaštva ne osjete potrebu da uđu u Partiju, to znači da s našom revolucionjom nešto nije u redu.

Zato sada moramo pažljivo analizirati predeni put, ocjeniti sadašnji trenutak i ne čekati šta će pokrenuti samo Predsjedništvo SKJ. Ne smijemo čekati samo inicijativu Izvršnog biroa i centralnih komiteta republika, pokrajina, općinskih komiteta. Godine 1941., 1942. i 1943. nije bilo dovoljno veze s Centralnim komitetom. Opću direktivu za oružani ustanak dali

su tada Centralni komitet i drug Tito. Ljudi, djeca, omladina, žene — svi su bili za organiziranje oružanog ustanka; oni su bili njegovi inicijatori.

Danas pred sobom imamo zacrtan osnovni pravac razvoja našeg samoupravnog društva. Zadaci su jasni. Zato inicijative ljudi, komunista i nekomunista moraju stalno dolaziti do izražaja. Ako tog revolucionarnog poleta nema, ako revolucija stagnira, znači da njeni zadaci ne odgovaraju trenutku. Ili revolucionarna snaga Partije nije dovoljno avangardna da povede mase u borbu za tu revoluciju.

S tim u vezi nešto i o diferencijaciji u Savezu komunista.

Diferencijacija se sada odvija uglavnom u vrhovima. Već se desetak godina pa i više govori o tome da treba doći do idejne diferencijacije, da trebaju izaći iz Partije oni koji u nju ne spadaju, koji su protiv ovog kursa, ali je ta akcija bez velikih rezultata. Od Pisma na ovam nešto je veći porast isključenih, ali diferencijacije nema u osnovnim organizacijama. Nema zato što nema pravog sadržaja. A na sadržaju rada, na provodenju partijske politike ne vrši se dovoljno ta diferencijacija. Ona se u nas najčešće svodi na pojedinačne obračune s ljudima, a ne na sukobe i rasplete na idejnim pitanjima, da se stvarno vidi tko je tko. Da bi se došlo do prave diferencijacije, mora biti akcije, jer se u akciji vidi kakav je tko. U akciji na programima koji trebaju okupljati i mobilizirati, a ne odbijati i dovoditi do razilaženja.

Na ovo je vezana i kadrovska politika. Kao što se mislilo da samoupravno društvo koje još nije osposobljeno, treba samo da rješava ekonomski i druga pitanja, tako se mislilo da treba i kadrovska. Poslije krutog centralističkog rukovođenja kadrovskom politikom tu smo politiku posve zapustili, a samoupravna kadrovska politika još nije bila konstituirana.

No, ne bi trebalo da sada jedino Partija vodi kadrovsku politiku, premda ona mora osigurati pravilno vođenje te politike — ne razmještanje kadrova, nego stvaranje kadrova. Zato mislim da bismo morali institucionalno stvoriti sistem kadrovske politike, i to od poduzeća, općine, republike i federacije, po kojem će samoupravno društvo voditi kadrovsku politiku, a Partija osigurati njen kontinuitet. A to traži i podmlaćivanje kadrova. Biološki je to objektivno nužno. I mi smo dobro učinili što smo se orientirali na mlade kadrove, naročito u nekim sredinama. Da li svuda nalazimo najbolja rješenja, to je drugo pitanje. Kadrovi u oslobođilačkom ratu su gotovo svi

bili mladi ljudi koji su vodili revoluciju, ali i grijesili. To je mogućno i u mirnom razdoblju. Mislim da se u cijelini nismo dovoljno orijentirali na nove generacije, da one nemaju dovoljno prostora da se afirmiraju i da tu još ima zapreka koje ne daju mlađim kadrovima da dodu do društvene pozicije — i u nauci, i u poduzećima i u ustanovama, i na političkim i državnim frakcijama. To je sve pomalo »betonirano«. I ta mlada generacija, mlađi kadrovi ponekad probiju taj beton, a ponekad ne. Moja generacija, koja je bila mlada generacija u partizanskom ratu, skoro dvadeset i više godina nije bila ozbiljno afirmirana. Ali to ne znači da mlađe kadrove treba konfrontirati starijoj partizanskoj generaciji, već mlađe i starije generacije trebaju zajednički nastaviti revoluciju i osigurati njen kontinuitet. Potrebno je i drugove koji su u mirovini politički aktivirati jer kako kaže drug Tito oni su uvijek vojnici revolucije. Tu mi grijesimo i neki su i nezadovoljni sa sadašnjim svojim društveno-političkim položajem. I to ne samo što se tiče političkih i društvenih funkcija nego i u struci. Sada ima slučajeva da se naučni kadrovi u Jugoslaviji u mnogim poduzećima i ustanovama ne mogu afirmirati pa idu van, gdje postaju stručnjaci svjetskog glasa.

Treballi bismo osigurati da to bude kao čekaonica u kojoj ljudi čekaju da uđu u vlak. Svakome dati pravo da uđe u čekaonicu, a da uskaču u vlak oni koji su najspasobniji. To bi samoupravno društvo moralo osigurati. Stvaralaštvo mora izaći na površinu i mjerilo vrijednosti svakog čovjeka mora biti njegov rad i sposobnost. To samo po sebi neće ići. Jednom mi je jedan drug rekao: »Ako pođem u penziju sa 55 godina, shvatit će da moram ići, a sa 60 godina to će već puno teže shvatiti«. Ne mislim da je 55 godina granica, nego je bitno da se cirkulacija kadrova odvija brže.

Pismom smo također tražili jedinstvo u Partiji. Poznato je da su se pojavile tendencije federalizma, koji je proizisao u borbi za decentralizaciju i radnička prava raspolaganja viškom rada. Dogodilo se to da smo svojevremeno prilično razbili jedinstvo radničke klase Jugoslavije i da su počeli nadvladavati partikularistički interesi. Iz toga se rodilo i to da smo i u idejno-političkom, i, naročito, u akcionom smislu izgubili jedinstven Savez komunista Jugoslavije. I smatrali smo da to jedinstvo treba vratiti. To znači: sačuvati sve one tekovine samopravnog društva, sačuvati inicijativu, samostalnost i prava osnovnih organizacija udruženog rada, kako se danas zovu,

odnosno komuna, republika, pokrajina, naroda i narodnosti. Moramo učiniti sve da Savez komunista bude jedinstven baš zato da bi sada na novim osnovama ostvario jedinstvo i integraciju jugoslavenskog društva i da bi federacija bila instrument naroda i narodnosti, republika i pokrajina, a ne neka struktura iznad društva ili državna struktura nad republikama, nad pokrajinama, odnosno nad radničkom klasom i narodima i narodnostima Jugoslavije. I mi smo u tom pogledu otvorili proces za postizanje takvog jedinstva Saveza komunista. Doduše, još nisu posve eliminirane osnove koje su rađale nejedinstvo — materijalna osnova, društvena osnova koja je omogućavala pojave separatizma, s jedne strane, a hegemonizma, tehnokratizma i liberalizma s druge. I zato, pored svih postignutih rezultata, ukoliko ne bismo s revolucionarnim poletom nastavili borbu za one principe koje smo postavili u Pismu i drugim partijskim dokumentima, moglo bi se lako dogoditi da se mnoge stvari iz prednjeg razdoblja vrate na scenu našeg društvenog i političkog života.

To proizlazi iz toga što u Savezu komunista, naročito u nekim sredinama i u nekim rukovodstvima, ima kolebanja, javlja se strah da bi on mogao postati partija koja ima monopol na odlučivanje, strah da ne bi razvijao društveno-političke organizacije i druge institucije samoupravnog društva. Ima kolebanja i u tome kakav Savez komunista Jugoslavije treba da bude u današnjoj etapi našeg razvoja. Opet se javlja stvaranje centralizma kao dominantne društvene snage, centralizma koji bi negativno utjecao na ravnopravnost naših naroda i narodnosti, republika i pokrajina. Ne zna se naći mjera u osiguravanju autonomnosti republičkih i pokrajinskih Saveza komunista i jedinstva Saveza komunista Jugoslavije kao revolucionarne idejne i političke organizacije koja osigurava da se dosljedno razvija samoupravljanje i izgrađuje naše socijalističko društvo, po istim osnovnim kriterijima i principima, vođeći računa i o specifičnostima pojedinih sredina na čitavom teritoriju.

— Birokratske i tehnokratske snage u republikama, regijama, općinama itd., one snage koje često nastupaju i izdaju se kao predstavnici »nacionalnih interesa« postaju kočnica razvoja ispravnih odnosa u našem društvu, osobito u Savezu komunista Jugoslavije. No, to nije stvar samo subjektivne volje ljudi, nego to objektivno proizlazi iz našeg društvenog i ekonomskog razvoja.

Moramo sagledati i analizirati koji su korijeni onoga što ponovo pokušava omesti akcione jedinstvo Saveza komunista. Moramo utvrditi koje su objektivne okolnosti i subjektivne snage koje priznaju demokratski centralizam samo do nivoa republike ili općine; koje su to objektivne i subjektivne snage koje danas onemogućuju da Savez komunista brže postane ona društvena snaga koja će osigurati samoupravni demokratski kurs i omogućiti da se svi zadaci koji proizlaze iz novog Ustava i novih odnosa u našoj federaciji efikasno provode.

Ako imamo snažan Savez komunista Jugoslavije, nema sumnje da će on osigurati da se brzo konstituira i organizira radnička klasa i sve društvene snage kroz samoupravljanje, te da nikakve druge društvene snage, koje su protiv samoupravljanja, neće biti kadre, kao što se to događalo 1970., 1971. i 1972. godine u Jugoslaviji, s većim ili manjim intenzitetom u jednoj ili drugoj republici, da poremete naš samoupravni kurs.

Ne želim da precjenjujem te druge društvene snage, jer sam uvjeren da je Savez komunista Jugoslavije dovoljno snažan i dovoljno čvrsto orientiran na razvoj samoupravljanja i ravnopravnosti među našim narodima i narodnostima. Kada to ne bi bilo tako onda on ne bi mogao tako lako i brzo likvidirati teoriju i praksu iz 1971. i 1972. godine koja je dolazila do izražaja u nacionalizmu, separatizmu, hegemoniji ili liberalizmu i tehnokratizmu.

I kada pogledamo današnju situaciju mislim da je jedno od ključnih pitanja da Savez komunista zauzme jasan stav u pogledu kolebanja kojih još ima. A ta se kolebanja osjećaju, pored ostalog, i zato što je u početku bilo ekstremnih stavova koji su kritizirani. Bilo je opet i odredenog revolucionarnog zanosa, no, mi smo neke napredne društvene snage koje su, možda, u nekim zahtjevima bile i ekstremne — pomalo obeshrabrilici. Tako nam se desilo da smo izbacujući prljavu vodu iz korita s njom izbacili i dijete. Zato je jako važno reafirmirati naročito one stavove iz Pisma i Platforme i ostalih partijskih dokumenata koji se tiču uloge naše Partije u sadašnjoj etapi revolucije. Taj je proces tek otvoren.

Tu se opet javlja i problem tehnokracije i ja mislim da će u periodu koji je pred nama u tom smislu doći do novih izvořišta klasne borbe u našem društvu. Zadržavši sve pozitivno što je tržišna privreda dala, što je samoupravljanje dalo, nove društvene odnose na samoupravnim osnovama itd. sada moramo osigurati da naš razvoj bude u ekonomskom, kulturnom,

političkom i svakom drugom smislu još racionalniji, efikasniji nego je bio u prethodnom društvenom sistemu. Samo će tako samoupravljanje ispuniti svoju historijsku zadaću.

Kako postići da u ekonomskom smislu budemo racionalniji, produktivniji? Još uvijek ima mnogo neracionalnosti: dvostrukih kapaciteta, niske produktivnosti itd. Kako uskladiti razvoj Jugoslavije u širem smislu? Staro smo planiranje bili napustili, a planiranje na samoupravnim osnovama još se nije razvilo. To je dovodilo do protivurječnosti i sukoba. Protivurječnosti će, doduše, uvijek biti, ali se sada postavlja zadatak da se naši narodi i narodnosti, naša radnička klasa, naše republike i pokrajine zajednički dogovore o razvoju Jugoslavije u cjelini, prema svojim materijalnim mogućnostima i potrebama razvoja i u svijetu i u zemlji. Dakle, da dogovore takvu koncepciju razvoja po kojoj će se sve republike i pokrajine, svi naši narodi i narodnosti ravnopravno razvijati. Takvu koncepciju ekonomskog razvoja Jugoslavije još nemamo. Ni samoupravljanje još dovoljno ne utječe na produktivnost, racionalnost itd.

Novi će Ustav doprinijeti stvaranju takvih odnosa. Zадаћа je Partije da pomogne radničkoj klasi, kao organiziranoj društvenoj snazi, da prvi put u historiji zaista dode na društvenu pozornicu, te da raspolaže društvenom reprodukcijom u cjelini, uključujući i sredstva za kulturu, prosvjetu, obrazovanje, nauku, zdravstvo itd.

Iz toga sada proizlazi i nova uloga države. Država treba brže napuštati neke donedavne funkcije, treba to u onoj mjeri koliko se i kako samoupravljanje i samoupravne društvene institucije budu sposobljavale za vršenje tih funkcija, u čemu i Partija treba odigrati značajnu ulogu. Njezina je uloga u organiziranju osnovnih organizacija udruženog rada, funkcioniranju delegatskog sistema, sposobljavanju klase i de facto stvaranju uvjeta da i sama odumire, kao što i država odumire u nekim svojim funkcijama. No, budući da živimo u realnom svijetu, da ima sukoba interesa, pa i djelovanja opozicionih snaga, treba osigurati da država bude ona društvena snaga koja će štititi samoupravno društvo, da u svojim nadležnostima bude efikasnije i organiziranije. (Zar nije neshvatljivo da poslije 28 godina postojanja ove zemlje još nismo stvorili dovoljno efikasno inspekcijske, poreske i druge organe i institucije?) Država ne smije biti društvena snaga iznad samoupravljanja, nego u službi samoupravnog društva (uloga Armije, Milicije, inspekcijskih, poreskih organa i slično).

Pismo je postavilo i neke druge stvari (borba protiv inflacije, borba za povećanje životnog standarda itd.) Ako danas, poslije godinu dana, pogledamo kakvi su rezultati postignuti, možemo reći da smo prekinuli negativne tendencije i to kove u ekonomskom i društvenom životu zemlje. Prevladavamo nejedinstvo koje se stvaralo u našim redovima. Postavili smo operativne zadatke za rješavanje osnovnih pitanja ekonomskog razvoja Jugoslavije (iako sve to ide dosta sporo). Zaustavili smo negativne tendencije raslojavanja društva, koje su prijetile da izazovu dublje potrese. U praktičnoj ekonomskoj politici postigli smo određene rezultate u uklanjanju nelikvidnosti. Zaustavili smo, i u društvu i u Partiji, ponašanje koje bi očito negativno utjecalo na idejno i političko jedinstvo, premda se katkad ponašamo čak i licemjernije nego prije, osobito u nekim sredinama.

HISTORIJSKA ODGOVORNOST KOMUNISTA ZA SUDBINU SOCIJALIZMA

Može se još nabrajati što smo sve postigli, ali mogu reći da u Izvršnom birou sve više sazrijeva mišljenje da neka osnovna pitanja koja su u predenom periodu radala mnoge negativnosti, još nismo ni dotakli. Ako ne budemo brže mijenjali ekonomске i društvene odnose, dovest ćemo u pitanje angažiranje subjektivnih snaga, a to znači da može biti ponovno stvorena osnova za određene teškoće pa i krize u našem društvu. Treba znati da ovo nije prvo Pismo ni prvo upozorenje druga Tita; ali nije uvijek sve išlo nabolje nego su se stvari čak i pogoršavale.

Pored rješavanja tekućih ekonomskih problema, treba analizirati ono što smo postigli i vidjeti, što je još ostalo otvorenog. A ne da se počnemo međusobno optuživati ili dijeliti ljudi na one koji su nihilisti, pesimisti i one koji su optimisti. Ali pored te tekuće politike, mislimo da bi se strategija ekonomskog razvoja zemlje i idejno-politička osnova za takvu strategiju, morala stvoriti do Desetog kongresa. Moramo organizirati Savez komunista i sve progresivne snage društva da što prije počnu ostvarivati taj strateški zadatak. Sukobi na planu konstituiranja društva na samoupravnim osnovama ponovo će rađati i teškoće, ali uprkos tome, šansa radničke klase i Par-

tije, odnosno svih progresivnih snaga, da stvorimo društvo na novim osnovama, društvo nepoznato dosadašnjoj historiji čovječanstva — mora se iskoristiti.

Partija je odgovorna ne samo za historijsku sudbinu socijalizma nego i za osposobljavanje čitavog društva da rješava i praktične zadatke. Ona mora biti efikasna, jedinstvena, idejno i politički osposobljena za provođenje i dugoročnih i dnevnih zadataka. Ako smo odgovorni za historijsku sudbinu socijalizma, onda smo odgovorni i za funkcioniranje vlasti; i to mi, komunisti, u prvom redu. Utoliko smo i na vlasti, samo utoliko, a ne kao privilegirana birokratska sekta koja vlada.

Mislim da smo sada na putu da se rasčisti pitanje uloge političkog vrha SKJ. Postoji, doduše, još osnova i za federalizam, jer se ponegdje smatra da demokratski centralizam važi do republika i pokrajina. S druge strane, postoji opasnost da taj vrh ne bude opet stvarno birokratski nametnut, nego da republičke i pokrajinske organizacije Saveza komunista sudjeju u kreiranju politike, ali budu i zaloga jedinstva u provođenju te politike. Postoji, opet, osnova za paralelizam u političkom smislu, da se stvore središta političke moći u Sindikatu, Socijalističkom savezu itd. Znači, između opasnosti od višepartijskog sistema i opasnosti da se Partije ne odnosi prema tim organizacijama kao transmisiji, treba naći i praktična rješenja.

Historija Partije od 1937. godine na ovom pokazuje da je uvijek kada je bila organizaciono jaka, idejno sposobna, efikasna, da je sve društvene organizacije koje su bile nužne pokretu, osposobljavala za provođenje revolucije. Tek je tada ona počela da ozbiljno utječe na mase i stvorena je osnova za revoluciju 1941. godine.

Dr IVAN MECANOVIĆ

EKONOMSKI OSNOVI
SAMOUPRAVLJANJA

I.

Ekonomski razvoj naše zemlje od 1945. na ovamo bio je vrlo dinamičan i brz. Od nerazvijene agrarne sredine, u kojoj je poljoprivreda bila osnovna djelatnost, Jugoslavija je postala srednje razvijena industrijska zemlja, u kojoj više od 50% zaposlenih ostvaruje dohodak izvan poljoprivrede, a više od polovine stanovništva živi u gradovima i gradskim naseljima. Brz tempo porasta nacionalnog dohotka, te razvoj samoupravljanja predstavljaju osnove razvoja društveno-ekonomskih odnosa. Pri tome samoupravljanje omogućuje brži razvoj proizvodnje, a tako ostvarena proizvodnja sa svoje strane čini osnovicu za sve brži razvoj samoupravljanja kao procesa, rezultat kojeg je sve potpunija afirmacija ljudske ličnosti. To medusobno djelovanje — samoupravljanja na razvoj materijalne osnove, najprije privrede, a zatim i cijelog društva, te materijalne osnove na razvoj samoupravljanja — predstavlja dijalektički primjer medusobnih odnosa baze i nadgradnje. Na taj način razvoj materijalne osnove predstavlja i bazu za razvoj samoupravnih odnosa koji će biti sve razvijeniji ako je ekomska osnovica jača.

Porast zaposlenih u industriji i tercijalnim djelatnostima, u obrazovanju, kulturi i drugim društvenim službama, stvorili su osnovu za stvaranje organizacija udruženog rada, osnovu za samoupravljanje kako u radnoj organizaciji, tako i u

društvu. I pored razvoja, koji je bio evidentan, potrebno je napomenuti niz uzroka koji su ga kočili kao što su:

- nizak stupanj razvoja koji je naslijeden, kao i nerazvijenost
- relativno velika opterećenja za ranije državne dugove, jer je Jugoslavija platila pojedine dugove: Srbije, Austrougarske, stare Jugoslavije, pa i Turske (dugovi prije I svjetskog i II svjetskog rata)
- potreba modernizacije armije radi međunarodnih odnosa i pritisaka na našu zemlju
- pojedine negativne pojave u samoj zemlji i sl.

Da nije bilo ovih pojava razvoj jugoslavenske materijalne osnovice bio bi brži, a kroz to bi se dobili i povoljniji odnosi u samoupravljanju, jer je opća teza da samoupravljanja nema mnogo u siromaštvu (što nije sasvim točna teza, ali u kojoj ipak, ima dosta istine).

Govoreći o osnovama za razvoj samoupravnih društvenih odnosa i razvoju ekonomске osnovice ovog razvoja Platforma za X kongres nabraja nekoliko osnovnih pokazatelja razvoja u našoj zemlji kao što su:

- transformacija društva kroz industrijalizaciju, uz prijelaz radnika u gradove, te stvaranje radničke klase (porast zaposlenih u socijalističkom sektoru)
- razvoj socijalističke poljoprivrede uz stvaranje mogućnosti prehrane stanovništva na višoj i potpunijoj razini
- brz porast infrastrukture, građevinarstva, trgovine, turizma i drugih područja
- porast u području obrazovanja koji evidentno daje rezultate, ne samo u broju zaposlenih s visokom stručnom spremom — broju studenata, već i u općem podizanju obrazovne razine, (na primjer: 1918, u trenutku stvaranja Jugoslavije, u našoj je zemlji bilo gotovo 1500 studenata, dakle manje nego što sada ima Sveučilište u Osijeku)
- razvoj znanosti, kulture, tjelesne kulture i niza drugih društvenih djelatnosti
- porast standarda radnih ljudi i građana u svim sfarama standarda (opći, zdravstveni — uz iskorjenjivanje pojedinih bolesti, kulturni, a posebno individualni)
- razvoj tržišta uz zadovoljavanje potreba ljudi pridonio je povećanoj produktivnosti rada, ekonomičnosti i rentabilnosti, stvarajući pretpostavke za racionalniju proizvodnju.

Svi ovi elementi govore samo o razvoju proizvodnih snaga u našoj zemlji, a koji je bio vrlo brz, uspješan i podređen ciljevima koje je definirao SKJ.

Rezultat ovakvog razvoja jeste povećana materijalna osnova — društveno bogatstvo i društvena imovina, te odnosi koji se javljaju u okviru te materijalne osnove. Razvoj društva i društveno-ekonomskih odnosa definiran je našom društvenom reformom (usvojenom na X kongresu), te Ustavom i pratećim zakonima kojima treba da se stvore pretpostavke za daljnji razvoj i materijalne osnovice i samoupravljanja. Da bi se razvijala materijalna osnovica potrebno je:

- jasno sagledati interes radničke klase i kao cjeline i u okviru pojedine organizacije udruženog rada
- postaviti organizacione oblike koji omogućuju ostvarivanje interesa pojedine osnovne organizacije udruženog rada, kao i društva u cjelini
- definirati pristup osnovnim ekonomskim principima
- provesti reformu društva i privrede u cjelini.

Normalno, pri tome samoupravljanje ostaje kao trajna i osnovna orijentacija — kao princip koji se stalno afirmira, i bez kojeg se ne može ostvariti krajnji cilj našeg razvoja — potpuniji i bolji život svakog radnika, pri čemu se sve više brišu razlike između dijelova radničke klase i društva u cjelini. Zbog toga je potrebno dovesti do toga da radnička klasa postaje sve više stvarni centar odlučivanja o svim pitanjima u privredi i izvan nje — u društvu kao cjelini. I novi Ustav i Zakon o udruženom radu predstavljaju društvena sredstva preko kojih se mogu postići ovi ciljevi.

II.

Organizacioni oblik koji je nosilac i društvene imovine (dakle ekonomске osnovice) i reprodukcije bilo je privredno poduzeće (ono se sada nalazi u transformaciji prema organizacijama udruženog rada, tako da još u nizu sredina egzistira kao poduzeće). Razvoj poduzeća kao organizacionog oblika počeo je od ranog kapitalizma, kada poduzeće kao pojam i organizacioni oblik i nastaje, da bi prešao i u državno poduzeće, pa onda kod nas i u privredno poduzeće (sa samoupravljanjem i njegovom okviru). U suštini ovaj organizacioni oblik uvijek

pokazuje svoje određene karakteristike koje vuče iz ranog kapitalizma kao što su:

- poduzetništvo
- briga o razvoju poduzeća, kao pretpostavka egzistencije, bez obzira na razvoj društva kao cjeline
- tržišni sukobi sa drugim poduzećima
- elementi monopolizacije i sl.

Svi su ovi elementi prisutni i u razvoju naših poduzeća, pa je o njima potrebno voditi računa.

Poduzetništvo kao pojava traži da onaj tko organizira proizvodnju ima u njoj posebno mjesto, te da bude privilegiran, bez obzira da li se radi o pojedincu ili državi, ili pojedinim grupacijama koje se nalaze između ovih krajnjih točaka. Uvijek, u suštini, postoji eksproprijacija dijela novostvorene vrijednosti koja se otuduje od radnika i njihovog odlučivanja, a s kojom raspolaže poduzetnik.

Razvoj poduzeća predstavlja njegovu suštinu, i to u pravilu vlastiti razvoj. Dakle, svako poduzeće prolazi stupanj razvoja od malog poduzeća prema sve većem, sto znači da razvoj ne vodi računa i o razvoju drugih, o razvoju potreba društva koje mogu biti i sve veće, ali i sve manje. Normalno, u kapitalizmu je stvar razvoja poduzeća pitanje na koje treba da odgovori vlasnik, koji je i nosilac rizika vezanih uz razvoj, a u socijalizmu društva, odnosno radnog kolektiva. Pri tome u kapitalizmu, gdje je kapital nosilac i regulator ponašanja, priješlaz iz grane privredovanja predstavlja pravilo, dakle poduzeću nije cilj proizvodnja radi zadovoljavanja potreba već proizvodnja radi profita. U nas gdje su ciljevi zadovoljavanje potreba društva javlja se razvoj u toj funkciji, međutim kod razvoja je često postojala politika vlastitog razvoja u okviru iste proizvodnje, pa i užeg assortimenta, što brze promjene na tržištu ne omogućuju i na taj način pojedinačni razvoj pojedinog poduzeća predstavlja je rizik za društvo. Uzmimo na primjer: mi smo mogli, i to se i dešavalo, razvijati tvornicu potkovica, međutim evidentno je da danas razvoja u okviru proizvodnje potkovica nema, pa svako forsiranje toga razvoja predstavlja rizik za poduzeće i društvo. Normalno, primjer je vrlo banalan, međutim susrećemo se često sa sličnim primjerima gdje se ne osjeća neperspektivnost razvoja, te gdje se ne traže nove proizvodnje i supstitucija postojeće, već gdje se i dalje inzi-

stira na razvoju neperspektivne proizvodnje, što predstavlja jednu od logika našeg poduzeća (tim više što je rizik društveni).

Tržišni sukobi polaze od razvoja koji nije društveno sagleđan, već predstavlja individualni razvoj. Ako se poduzeće A s identičnim proizvodom i s identičnom količinom (radi modela) pojavi na tržištu koje su zadovoljavala poduzeća B i C., onda ukupna ponuda postaje veća za 50% od potražnje, pa sva tri poduzeća mogu raditi samo sa 65% korištenja kapaciteta. Međutim, poduzeće A s obzirom da je novo, s novijom tehnologijom i drugim individualnim prednostima, može postići dohodak i raditi rentabilno, a da dva druga poduzeća rade s gubitkom. Ovaj je model u nas bio dosta prisutan, pa ga se posebno i ne treba komentirati, međutim ipak zahtijeva našu pažnju, jer nam se u okviru njega skrivaju dvije tendencije koje su nesamoupravne: grupno vlasnički odnos i društveni rizik i gubitak.

Izlaz iz ovakve situacije je za klasično poduzeće — monopolizacija. Logika razvoja dovodi to tога да подuzeће raste, да укину друга подuzeћа, те да на kraju остане само, без обзира да ли је до тог места дошло уништавањем konkurenције или купnjом, или integracijom, у којој се траји и чува dominacija jačег partnera.

Evidentno je da ovakav razvoj poduzeća, kao organizacionog oblika koji je preživio još iz razdoblja kapitalizma, ima svoje specifičnosti u razvoju našeg poduzeća, ali da logika ponašanja ostaje i dalje prisutna. Zbog тога нас не мора чудити да се је у оквиру нашег подuzeћаjavljao i monopolizam, i poduzetništvo, i razvoj на штету другог, a posebno grupno vlasništvo i tehnokratski odnos. Grupno vlasništvo као појава у којој група радника, губећи из вида društveni karakter svojine, сматра да је имовина с којом управљају, као и dohodak којег стварају njihova, predstavlja појаву која је у неким sredinama, posebno u onim razvijenijim, bila prisutna (doduše ne naglašeno, ali ipak као појава о којој се мора водити računa). Iz grupног vlasništvajavljaju se pokušaji stvaranja tehnokratskih odnosa, jer se grupno vlasništvo povjerava pojedincu na raspolaganje да би иза тога дошло у пitanje i razvoj samoupravljanja, па i egzistiranje samoupravljanja. Takvim je појавама pridonosilo i stvaranje otudenih centara moći, који су на основи raspolaganja društvenom imovinom долазили до одредених pozicija u društvu.

U praksi ovakvi odnosi i proturječnosti, koje nastaju u samom poduzeću, dovode do opadanja interesa za samoupravljanje. Tome je potrebno dodati činjenicu da je proširena reprodukcija bila udaljena od radnika, pa je i zbog toga bilo prisutno mnogo multipliciranih investicija, jer je banka vodila računa o individualnom rentabilitetu, a ne i o društvenom.

Sagledavajući te odnose SKJ, pripremajući se za X kongres, pokušao je temeljito reformirati odnose u materijalnoj bazi, a posebno u organizacionim oblicima. Polazeći od Amandmana na Ustav iz 1971. na dalje bitno se mijenja pristup organizacionim oblicima, kao nosiocima ekonomske funkcije u društvu. U prvi plan dolazi osnovna organizacija udruženog rada, u koju se udružuju radni ljudi koji rade na društvenim sredstvima za proizvodnju. Stvarajući svojim radom dohodak koji je i dohodak radnika i društveni dohodak, radni ljudi preuzimaju pravo i odgovornost da organiziraju i osiguraju kako reprodukciju svoje osnovne organizacije udruženog rada, tako i proširenu reprodukciju društva.

-Osiguravajući mogućnost stjecanja dohotka, te njegovu raspodjelu kao neotudivo pravo koje se ostvaruje u OOUR-u osnovna organizacija nije sama sebi cilj već se nužno povezuje u radnu organizaciju. Razlike su između organizacija udruženog rada i poduzeća evidentne, pa ipak pogledajmo što o njima piše dr V. Bakarić: »Poduzeće nije »stricto sensu« udruženi rad. Nije to u principu rad ujedinjen na tehnološkom procesu. To je ujedinjavanje sredstava, kapitala. Ona (poduzeća) zato može sadržavati samo jednu tehnološku cjelinu, ali može i više. Može i takve cjeline koje nemaju medusobne veze, jedino ne može nesadržavati tehnološke cjeline.

U njemu, dok je osnovano na kapitalističkom principu, ili principu najamne radne snage (ili principu nadnice) nema (vidljive) eksploatacije odjeljenja po odjeljenju. Ljudi su jednakom plaćeni za količinu rada bez obzira na uspjehu i slično. Višak rada ide poduzeću (vlasniku) i njegova stvar je da li od nekoga više ili manje. Radniku to može biti svejedno. Svejedno mu može biti i kako se mijenjaju uvjeti opremljenosti sredstvima za rad (do određenih granica).

Kod udruživanja rada tome nije tako. Organizacija takve osnovne organizacije ima tehnološki proces za osnovicu. Nije moguća manja jedinica u takvoj djelatnosti. Taj tehnološki

¹ U tom je smislu potrebno sagledati i definicije Nacrt-a ZUR-a.

proces čini nužnom suradnju, odnosno kooperaciju. Ona može (i mora) i ocjenjivati doprinos pojedinca na skupnom djelu. Ali, ona može i ocjenjivati svoj skupni doprinos prema ostalim takvim organizacijama s kojima se udružuje u poduzeće. Može ocijeniti da li se njen rad ispravno ocjenjuje (kao na primjer — da bi ona mogla s istim kapacitetom više proizvesti, ili da li je njen dohodak prema uloženom trudu razmjerno manji ili veći nego u drugoj jedinici uz jednake uloge). U toj jedinici moraju se reflektirati u zametku svi odnosi u udruženom radu. Mora sadržavati elemente suradnje, proširene reprodukcije, kredita itd. Ali sve to unosi u svoje udruživanje i u udruživanju dalje razvija/podiže na viši stupanj.²

Prema iznesenom, radnik i u samoupravnom sistemu u okviru poduzeća ne upravlja do kraja svojim radom, već to čini odgovarajuća struktura. Na taj se način odnosi s vanjskim svijetom udaljuju od radnika, te se u okviru vanjskog svijeta dogadaju odgovarajuće konfrontacije interesa poduzeća — odnosno struktura, koje nisu sukobi radničke klase, niti su u interesu radničke klase.

Osnovna organizacija nije »malo poduzeće«, kako su neki pokušali shvatiti Ustav i organizirati OOUR, već organizacija koja se logikom tehnologije i interesa nužno povezuje s drugim osnovnim organizacijama radi ostvarivanja dohotka — odnosno ukupnog prihoda. Ona je i »polivalentna« jedinica koja se po liniji interesa veže s drugim osnovnim organizacijama u radnu organizaciju (na osnovi pretežnih interesa), te s drugim subjektima (na osnovi parcijalnih interesa). Pri tome interesi nastaju i nestaju, pa se i povezivanja mijenjaju stvarajući bogatstvo organizacionih oblika.

U suštini povezivanja nalazi se teza o cjeleovitosti procesa reprodukcije, tako da osnovna organizacija predstavlja jedinicu u kojoj se kako smo već citirali dr V. Bakarića nalazi u osnovi reprodukcija cijelog sistema. Zbog toga se u osnovnoj organizaciji udruženog rada nalaze elementi kako ekonomske osnovice razvoja cijelog društva, samoupravljanja tako i elementi skupštinskog mehanizma. Zbog toga ona prestaje da egzistira samo kao organizacioni oblik, već postaje i ekonomska osnovica preko dohotka i njegove raspodjele, za razvoj samo-

2 Dr V. Bakarić: Pitanja razvoja i izgradnje socijalističkih samoupravnih produkcionih odnosa i zadaci Saveza komunista na tom području — Beograd 1973.

upravljanja kao cjelovitog procesa. Na taj se način odlučivanje o razvoju društva i samoupravljanja pomjera sa strane sadašnjih nosilaca u pravcu osnovne organizacije udruženog rada — u radničku klasu.

Normalno, osnovna se organizacija udruženog rada povezuje u radnu organizaciju, zajedno s drugim osnovnim organizacijama u okviru radne u složene organizacije udruženog rada, poslovne i interesne zajednice i druge organizacione oblike koji su mnogobrojni. Osnova povezivanja jeste samoupravni interes, dakle i interes OOUR-a i društva, te otvaranja mogućnosti da se vrše supstitucije, ulaganja u druge proizvodnje i sl. Kod udruživanja potrebno je uvijek voditi računa da postoji interes, te da samoupravljanje dobije svoju afirmaciju kroz samoupravne sporazume. Tako shvaćen dohotak postaje nosilac razvoja i materijalne osnovice i samoupravnih odnosa koji sa svoje strane opet reproduciraju materijalnu osnovicu i društveno-ekonomske odnose. Na taj način stvaraju se odnosi u privrednoj sferi, gdje se vrši u suštini realizacija roba i usluga na tržištu, i kroz to se stječe ukupan prihod i dohotak, a interes predstavlja motiv povizevanja.

III.

Osnovne organizacije udruženog rada iz sfere proizvodnje razmjenjuju rad s onima iz društvenih djelatnosti. O dijelu dohotka, kojim se osigurava razmjena, odlučuju radni ljudi u cjelini. Dio dohotka, koji se ustupa osnovnoj organizaciji udruženog rada iz sfere društvenih djelatnosti, predstavlja za nju ukupni prihod iz kojeg kasnije osigurava svoju djelatnost te u okviru nje i reprodukciju sebe i društva, dakle s istih pozicija djeluje kao i osnovna organizacija udruženog rada iz sfere proizvodnje. Pri tom je potrebno voditi računa o dvije činjenice:

da udruženi rad iz nematerijalne sfere ima pravo na dio dohotka koji je ostvaren kroz ukupni prihod realiziran kroz konkretnu robu na tržištu; u svakom proizvodu nalazi se i dio rada onog tko je radnika naučio da proizvodi, tko ga liječi i sl. Dakle iz društvenog kataloga dohotka proizlazi i činjenica prava na dio dohotka radnicima iz neproizvodne sfere

— da radnik u udruženom radu ima pravo da bitno utječe na sudbinu svog proizvoda — da ima dominantno mjesto u odlučivanju; logika ove postavke nalazi se u činjenici da se samo s radom radnika može ostvariti dohodak, te zbog toga da je dominantan proizvodni rad.

Pokušajmo ovo ilustrirati primjerom. U proizvodnji, na primjer, u kemijskoj industriji znanost je riješila nove procese, rezultat čega jeste sniženje materijalnih troškova i povišenje dohotka. Evidentna je veza radnika iz znanosti na relaciji dohotka, jer su nove metode i postupci bitno utjecali na visinu dohotka. Međutim, ako proizvodni radnik nije stvorio proizvod i realizirao ga na tržištu, metode i postupci su mrtvi, ne stvaraju dohodak, već su samo neostvarena pretpostavka dohotka. Iz ovog primjera vidljivo je da na dohodak utječu, i da moraju utjecati, radnici iz znanosti, jednako kao i oni iz zdravstva, kulture, prosvjete, ali da bez konkretnog proizvoda dohotka za njih nema. Jasno je da je pravo na dio dohotka izvorno pravo koje rezultira iz radnog procesa i osiguravanja povoljnijih uvjeta za proizvodnju.

Organizacioni oblik razmjene rada jeste samoupravna interesna zajednica koja predstavlja instrument dogovora o razmjeni rada, te o potrebama društvene reprodukcije. Normalno, pri tome razvoj pojedinog područja ima sve elemente ekonomske i materijalne osnove za razvoj udruženog rada kao cjeline. Razmjene rada, normalno, ima i izvan SIZ-a, smatram da tendencije idu, posebno za pojedina područja kao što je znanost, obrazovanje i sl. u pravcu direktnе razmjene rada, u kojoj se osigurava razmjena u okviru iste radne ili složene organizacije udruženog rada. Međutim, svaka aplikacija znanosti — svako znanstveno rješenje, bolja kvaliteta kadrova, znanje, predstavljaju osnovicu bržeg razvoja. Zbog toga je veliko pitanje realnosti investicija u tehnologiju bez investicija u kadrove, a kroz njih u sva područja. U tom je potrebno naći pravu mjeru kako bi se postigli optimalni odnosi u razvoju. Bitno je stoga imati na umu činjenicu da bez razvoja i ovih djelatnosti — razvoj materijalne osnovice za stjecanje dohotka nije dovoljan, te da se i one nalaze u funkciji udruženog rada i kao cjeline. i kao proizvodnog rada.

Takav pristup tim više vrijedi za SIZ-ove kojima se osigurava razmjena rada u takozvanim infrastrukturnim djelatnostima: energetici, vodoprivredi, cestogradnji i sl. I ovdje je

racio jasan — zajedničkim sredstvima mogu se bolje i kompletne riješiti zajedničke potrebe za energijom i drugim.

Energija predstavlja pretpostavku razvoja udruženog rada kao cjeline, kao i pojedine osnovne organizacije udruženog rada, međutim pojedinoj osnovnoj organizaciji se ne isplaćuje da sama za sebe gradi energetske objekte. Interes joj je u udruživanju s drugim osnovnim organizacijama kao i organizacijama iz energetike. Tako udružena sredstva predstavljaju optimalnu šansu razvoja i energetike, te pretpostavku za razvoj drugih proizvodnih organizacija. Iako se u energetici radi o proizvodnim djelatnostima evidentan je isti odnos kao i kod znanosti, obrazovanja i drugih, koje su, također, pretpostavka za djelovanje proizvodnje. Dakle, rad koji čini pretpostavku za proizvodni rad radnika u OOUR-u ima prava na dio dohotka i obavezu da pretpostavke ostvaruje.

Pri tome je evidentno da proizvodni rad stvara svoj dohodak kroz ukupan prihod, jednako kao i rad iz društvenih djelatnosti gdje se dohodak stvara kroz ukupan prihod. Načrt zakona govori da se ukupan prihod stječe kroz:

- realizaciju roba i usluga
- razmjenu rada
- sudjelovanje u zajednički ostvarenom dohotku
- premije, kompenzacije, naknade i sl.

Razmjena rada predstavlja, kako smo već naglasili, izvor ukupnog prihoda za društvene djelatnosti, materijalnu osnovicu za njihov razvoj. Međutim, one predstavljaju kao pretpostavke ekonomski osnov za razvoj proizvodnje, dakle međusobni interesi i medusobne veze vrlo su vidljivi.

Na taj način višak rada dobiva svoj novi sadržaj, jer se iz njega vrši i reprodukcija materijalne baze, ali i medusobnih odnosa između ljudi. Na taj način stavljujući višak rada u funkciju sredstava — dohotka i sl. višak rada gubi svoju funkciju koju ima u kapitalizmu, te djeluje kao dohodak, koji osigurava pretpostavke razvoja te razvoj i reprodukciju.

IV.

Ekonomski odnosi, koji se stvaraju u proizvodnji, realiziraju se kroz robu na tržištu. U realiziranoj robi na tržištu nalazi se dohodak koji osigurava razvoj samoupravljanja kao društ-

tvenog odnosa. Zbog toga je potrebno voditi računa o tržištu. Racionalni pristup traži da se tržišni odnosi sagledavaju kao konkretni odnosi koji se prognoziraju. Dakle, potrebno je na osnovi tržišta voditi računa i o planu. Plan razvoja stoga postaje bitna pretpostavka na tržištu.

Kada govorimo o tržištu potrebno je sagledati postojanje nekoliko segmenata tržišta o kojima je potrebno voditi računa:

- tržište proizvoda odjeljka I (sirovine, sredstva za rad i sl.)
- tržište roba široke potrošnje
- interno tržište
- eksterno tržište
- domaće tržište
- vanjsko tržište
- tržište nabave
- tržište prodaje.

Već ova segmentacija govori o tom da je potrebno voditi računa o tržištu.

Tržište proizvoda odjeljka I — dakle tržište sredstava za rad i osnovnih sirovina traži da se vrlo jasno sagledaju potrebe i razvoj ostalih proizvodnji. Radi se, naime, o vrlo skupim sredstvima, u okviru kojih postoje i neki tehnički optimumi o kojima je potrebno voditi računa. Ako se gradi, na primjer, željezara onda po sadašnjim tehnološkim saznanjima njen optimum jeste 7,5 milijuna tona čelika. Proizvodnja u okviru takvog kapaciteta je optimalna, dakle razvoj manjih kapaciteta je neoptimalan. Ili energetika — dosta pouzdano se zna da je porast potreba u energetici cca 20% godišnje, dakle da je potrebno osigurati taj porast. Veći porast je nepotreban, a s obzirom na visinu sredstava i neracionalan, jer se ranije ulazu sredstva nego što je potrebno, dakle u ovom primjeru evidentno je da uz postojanje tržišta potrebno je i znatno više plana, kako bi se postigli optimalni odnosi na tržištu, kao i odnosi između investicija i njihovog korištenja.

Kod robe široke potrošnje gdje se roba pojavljuje kao roba za zadovoljavanje potreba pojedinca, gdje postoji ovisnost tržišta o kupovnoj moći, ali i o potrebama, željama i ukusu pojedinca, planiranje ima drugačiji pravac i cilj. Djelovanje tržišta ovdje je, objektivno, slobodnije. Zbog toga istraživanje tržišta ovdje ima dublji smisao, jer s njim počinje plan proizvodnje, ali i investicija, rekonstrukcija i sl., čime se postepeno prelazi iz ovog odjeljka u odjeljak I. Dakle, u odjeljku I više

plana, a u odjelu II više tržišta (ako se i plan i tržište nalaze i u jednom i u drugom).

Podjela na interno i eksterno tržište nastaje kao rezultat organiziranosti. Ako su osnovne organizacije međusobno udružile rad i sredstva nastaje interno tržište. Ono postoji kao:

- tržište između osnovnih organizacija udruženog rada
- tržište između radnih organizacija udruženog rada
- tržište između složenih organizacija udruženog rada.

U prvom slučaju tržište egzistira na razini radne organizacije. Proizvodeći proizvod jedna osnovna organizacija udruženog rada realizira ga drugoj na internom tržištu. Slično se događa i u složenoj organizaciji i u drugim organizacionim oblicima povezivanja. Što je organizacioni oblik veći i komplikiraniji interno je tržište veće, a kroz to i stupanj spoznaje i usklađenosti ovog tržišta. Međutim, s tim je komplikiraniji prijelaz iz internog na eksterno tržište, prijelaz koji je neizbjegavan. Zbog toga i pored prednosti internog tržišta o ovom prijelazu se mora voditi računa.

Tržište nabave i prodaje definiraju pojedine faze potreba radne organizacije, tako da tržište nabave i tržište prodaje mogu biti i eksterno i interno.

Definirajući međusobne odnose ipak sva roba završava na eksternom tržištu prodaje robe odjeljka II, pa se u svim ostalim segmentima i segmentacijama nalaze potrebe istraživanja u okviru ovog segmenta.

Da bi se mogao ostvariti razvoj potrebno je uskladiti međusobni razvoj udruženog rada, jasno sagledati odnose na tržištu, te organizirati interno tržište, planirajući razvoj i međusobnu usklađenosć pojedinih dijelova.

Normalno, pri tome postoje dva ulaza u plan:

- potrebe tržišta
- plan razvoja osnovne organizacije udruženog rada.

Potrebe tržišta su pretpostavka, kako smo već naveli, za plan razvoja osnovne organizacije udruženog rada. Ako se ne realizira ova pretpostavka plan osnovne organizacije udruženog rada ima elemente stihijnosti i neracionalnosti. Sam razvoj osnovne organizacije polazi od usklađenih interesa osnovne organizacije s drugim organizacijama koje djeluju u okviru istog internog tržišta, odnosno na eksternom tržištu. U planu razvoja OOUR-a nalazi se posredno plan razvoja i cijelog društva (kroz dohodovne odnose), što ne znači da se OOUR mora razvijati u okviru sama sebe. Dapače — već smo naveli

da razvoj samo u okviru poduzeća predstavlja kočnju za razvoj društva, dakle dohodak prelazeći iz OOUR-a u druge OOUR-e daje šanse i kvalitetnijeg razvoja, daje novu kvalitetu, proširujući ekonomsku osnovicu, ali i samoupravljanje. Na ovim pretpostavkama, polazeći od plana razvoja OOUR-a i društva, polazeći od obaveze svakog subjekta da planira svoj razvoj, donosi se plan razvoja 1976—1980.

V.

Sistem privređivanja u cjelini predstavlja odnos društva kao cjeline prema pojedinim dijelovima u proizvodnji i izvan nje. Zbog toga društvo kao cjelina, preko delegata i delegacija (dakle od OOUR-a na dalje) definira opće uvjete privređivanja kroz sistem. Kod definiranja sistema potrebno je voditi računa o interesu društva kao cjeline, o razvoju pojedinih područja i grane, o tržištu i sl.

Razvoj pojedinih segmenata može povući opći razvoj brže nego što to može učiniti razvoj drugog segmenta, dakle svjesnom drušvenom akcijom potrebno je razviti one segmente koji daju najpovoljnije odnose. Normalno, odluka o tome leži na udruženom radu. U okviru toga definira se ekomska politika jedne zemlje. Ipak, pri tome se mora voditi računa da je bez obzira na sistem raspodjele i sistem stjecanja dohotka novostvorena vrijednost uvijek fiksna kategorija (normalno, u okviru mase na razini društva), tako da se u raspodjeli osigurava prelijevanjem povoljniji položaj za pojedine kategorije, ali ne uvećanu sumu novostvorene vrijednosti.

I sistem predstavlja, također, dio ekomske osnovice razvoja samoupravljanja.

—0—

Analizirajući pojedine dijelove ekomske osnovice evidentno je da dohodak predstavlja, zajedno s prenesenim sredstvima koja su rezultat ranijeg dohotka (minulog rada), stvarnu osnovicu za razvoj samoupravnih odnosa. Zbog toga naglašeno okretanje dohotku i njegovom stvaranju predstavlja konkretnu primjenu samoupravne politike. Pri tome ostvareni stupanj razvoja uz društvenu svojinu i društveno bogatstvo predstavljaju startnu osnovicu razvoja.

Plan razvoja pojedine osnovne organizacije udruženog rada, sa sagledanim tržištem i odnosima na njemu, predstavlja mogućnost racionalizacije u postojećim odnosima. Zbog toga racionalni razvoj predstavlja ne samo ekonomsku već i samoupravnu kategoriju. Dohodak se realizira na tržištu na kojem se realizira roba. Tržište kao kategorija predstavlja onu kategoriju o kojoj je potrebno voditi račun. Razvoja proizvodnje izvan razvoja tržišta u suštini nema, tako da je razvoj tržišta potrebno usmjeravati i uskladivati.

Realizacijom robe ostvaruje se dohodak, na koji imaju pravo i društvo i radnici, jednako u sferi neposredne proizvodnje kao i u drugim djelatnostima.

Zbog toga organizacioni oblici predstavljaju, također, konkretnu ekonomsku osnovu samoupravljanja. Posebno organizacioni oblici kao što je OOUR u okviru kojeg se stječe i rasporiđuje dohodak za kompletну reprodukciju društva.

Dr STIPE ŠUVAR

**KARAKTERISTIKE I ETAPE
DOSADAŠNJEG RAZVOJA
SOCIJALISTIČKOG
SAMOUPRAVLJANJA**

I.

Donošenjem Ustava 1974. godine naša je zemlja ušla u odlučujuću etapu socijalističkog samoupravljanja, nakon dvije i po decenije njegovog početnog ostvarivanja kao oblika organizacije društva i kao normativnog poretka. Samoupravljanje ima, i kao ideja i kao praksa, i epohalnu i konkretnu našu historiju, koja nije tako jednostavna i u čije tajne nismo još posve ušli jednom retrospektivnom detaljnном analizom, koja bi pomogla da lakše postižemo ciljeve njegove današnje i neposredno sutrašnje etape.

Samoupravljanje je »bilo prisutno u svim velikim socijalističkim revolucijama masa, a u nekim oblicima i elementima bilo je prisutno u cijelokupnoj svjetskoj socijalističkoj praksi« (E. Kardelj) i utoliko ni naše socijalističko samoupravljanje nije nikakav »model« socijalizma, izmišljotina i eksperiment.¹ Svaka je prava revolucija »zapravo najneposredniji oblik samoupravljanja«. Već je nastanak partizanskih odreda, kako ističe E. Kardelj, bio izraz samoupravne revolucionarne volje masa. U samoupravnoj revolucionarnoj akciji nastali su i organi narodne vlasti. Samoupravljanje se utoliko u našoj zemlji javilo kao autentična bit socijalističke revolucije već u narodnooslobodilačkoj borbi i u prvim revolucionarnim mjerama

1. Edvard Kardelj, razgovor za Delo, Ljubljana, prvomajski broj 1974.

narodne vlasti. Ali ipak mi rođendan samoupravljanja kao oblika društvene organizacije i kao oblika i biti diktature proletarijata u našoj zemlji vežemo za pojavu i osnivanje prvih radničkih savjeta u tvornicama, a u uvjetima kada je trebalo prići razaranju netom uspostavljenog sistema državnog socijalizma. Pri tome nije, dakako, dovoljno samoupravnu organizaciju društva proglašiti na papiru i izraziti u normativnim aktima. Socijalističko je samoupravljanje dugotrajan razvojni proces, a nikako ne i neki puki mehanizam koji se lako uspostavlja.

Prijeđeni put u razvoju socijalističkog samoupravljanja u našoj zemlji mogli bismo podijeliti barem u tri etape, odnosno u dvije protekle i treću koja je otpočela donošenje novog Ustava 1974. godine.

Najbitnije za fazu samoupravljanja koja počinje donošenjem novog Ustava je to da treba najzad izgraditi proizvodne odnose, u kojima će radnička klasa kao osnovna proizvođačka klasa društva doista upravljati cijelokupnom reprodukcijom društva. To dosad u povijesti nije nigdje postignuto, niti se u dosadašnjoj historiji socijalizma igrde do tog zadatka toliko eksplicitno došlo da je on postao zadatak dana kao u našoj zemlji.

Socijalizam jest društvo u kojem radnička klasa ima političku vlast, ali ona tek treba nakon osvajanja političke vlasti da prisvoji i ekonomsku moć u društvu, da počinje upravljati sredstvima proizvodnje i plodovima svoga rada.

Sama proklamacija samoupravljanja u našoj zemlji kao onog puta organizacije socijalističkog društva u kojem se politička vlast radništva — u početku posredovana državom, partijom i institucijama u kojima opunomoćenici radničke klase upravljaju društvom u ime same klase — prvenstveno izražava u njezinu prisvajajući proizvodnih odnosa bila je od velikog historijskog značaja, jer je značila jednu viziju o tome kako da se socijalističko društvo razvija u pravcu ozbiljenja svojih osnovnih ciljeva i idea. Ali jedno je proklamirati kurs na samoupravljanje, a drugo je ostvarivati ga u složenim i često protivurječnim društvenim odnosima i procesima. Stoga se mi uvek, kada analiziramo konkretnе zadatke u razvoju samoupravljanja u nekom trenutku, u nekoj njegovoј etapi, trebamo zapitati koliko se na putu samoupravljanja odmaklo i u čemu su njegove tekovine.

U nas je proširena iluzorna svijest da je samoupravljanje već nešto dovršeno, nešto postignuto i nešto samo po sebi savršeno, da je ono cilj a ne sredstvo i da je samo po sebi jedan zaokruženi društveni sistem.

Naša teorijska misao, naša revolucionarna svijest, koju pronosi Savez komunista kao »kolektivni intelektualac« unutar i na čelu same radničke klase, u proteklom je vremenu lutala u shvaćanju prirode i dosegla samoupravljanja. U početku se smatralo da samo osnivanje radničkih savjeta, kao predstavnicih organa radničke klase u granicama proizvodnog poduzeća ili ustanove u kojoj se obavlja društveno-koristan rad, znači i realizaciju samoupravljanja. Radnički je savjet odlučivač, u ime radnika, i to u vrlo ograničenom djelokrugu. O nekim pitanjima unutrašnje organizacije i sve više o onome što se, u duhu Marxove analize ekonomije, smatra prostom reprodukcijom.²

No sa samim ostvarivanjem početnih tekovina samoupravnog kursa, u nas se spoznalo da radnička klasa ne postiže mnogo, eko, putem svojih predstavnika u upravljanju poduzećem, ovlađa prostom reprodukcijom, već da mora ovladati i proširenom reprodukcijom. A još kasnije, i to je svijest koja je onda našla svoj izraz u formulacijama novog Ustava, definitivno smo shvatili da je za zbiljsko ostvarivanje samoupravljanja neophodno povezivanje materijalne i duhovne sfere društva u rukama samih proizvodača i s njima udruženih radnih ljudi. Time je naša teorijska misao ušla u razradu concepcije o udruženom radu i udruživanju radnika, koju je izvorno formulirao Karl Marx, kada je analizirao prva iskustva neposredne vladavine radničke klase, do kojih je došlo u prvoj socijalističkoj revoluciji u ljudskoj povijesti, koja je doduše bila kratkotrajna epizoda ali s neizbrisivim tragovima — u Pariškoj komuni.²

U jugoslavenskom je društvu, dakle, sazrijevala svijest o samoupravljanju. A i u buduće će se dolaziti do novih spozna-

2. Karl Marx, Prvi načrt »Gradanski rat u Francuskoj« (odlomci), u ediciji *Pariska komuna 1871—1971*, Institut za suvremenu historiju i Izdavačko preduzeće »Rad«, Beograd 1971, str. 307—348. Vidjeti pasus na str. 332, u kojem Marx piše o »zamjeni ekonomskih uslova rapskog rada uslovima slobodnog i udruženog rada«, te o tome da radnička klasa zna da »stihijno djelovanje« prirodnih zakona kapitala i zemljишne rente može biti zamijenjeno »stihijnim djelovanjem zakona društvene ekonomije slobodnog i udruženog rada«.

ja i novih formulacija zadataka koji nas očekuju u neprestanom razvijanju društvenih odnosa, koje podvodimo pod pojam socijalističkog samoupravljanja.

Stoga ne bismo smjeli biti idealisti, pa misliti da programatske formulacije, koje sadrži sadašnji Ustav i drugi osnovni dokumenti našeg društva i samog Saveza komunista, kao idejno-teorijskog i praktičnog političkog predvodnika i klase i društva, neće doživljavati revizije.

Neprestano traganje za novim normativnim i praktičnim rješenjima u razvoju samoupravljanja izraz je činjenice da je jugoslavensko socijalističko društvo pošlo putem koji nema historijskog presedana i za koji nema gotovih institucionalnih rješenja; nema gotovo ničeg što bi se moglo »prosudjivati« iz dosadašnjeg historijskog razvoja ili »preuzimati« od drugih konkretnih društava, koja u suvremenosti postoje i razvijaju se uporedo s našim društvom. Iz istih razloga dolazi i do eksperimentiranja i lutanja, a time se javlja i potreba da se s vremena na vrijeme vrše revizije i teoretskih spoznaja i cijelog instrumentalnog mehanizma, kojima se teoretske spoznaje nastoje u društvenoj stvarnosti ozbiljiti.³

U Platformi za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa Saveza komunista Jugoslavije, koja je u 1973. godini donijeta kao značajan teorijski dokument, prvi put jasno je dato historijsko mjesto samoupravljanja u samom razvoju socijalizma. Platforma naglašava da samoupravljanje nije nikakva zamjena za socijalizam, niti neka paralela socijalizmu kod drugih, drugdje u svijetu. Definirano je da je samoupravljanje ili preciznije, kako se s pravom u novijim teorijskim radovima i programatskim dokumentima specificira, socijalističko samoupravljanje samo jedna faza, jedna etapa u razvoju socijalizma, i to faza i etapa u smislu koraka dalje od one prve početne, prema dosadašnjim historijskim iskustvima sudeći posvuda nužne i neizbjježne, etape socijalizma — državnog socijalizma, ili, ako hoćemo to ljepše nazvati, etape revolucion-

-
3. »Nema u svijetu uzora koji bi nam pokazao kako se može izgraditi samoupravni socijalizam. Moramo na osnovi vlastitih iskustava postavljati konkrete zadatke ove etape, istraživati i pronalaziti puteve vlastitog razvoja. Zbog toga su i teškoće s kojima se suočavamo i problemi koje moramo rješavati u razvoju samoupravljanja veći i dugotrajniji.«

— *Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ, Izdavački centar »Komunist« 1973, str. 37*

narnog etatizma, prema jednoj budućnosti koju su u teoriji definirali Marx i marksisti — besklasnoj komunističkoj zajednici.⁴

Samoupravljanje je sredstvo, etapa, korak dalje od početaka socijalizma prema dalekoj komunističkoj budućnosti. I kada analiziramo njegov doseg u nekoj konkretnoj situaciji, moramo se prije svega upitati da li je ono doista na djelu, da li se razvija kao duboki društveni proces ili njegova načela i formalna rješenja eventualno služe i kao kamuflaža starih društvenih odnosa, kao pokriće, a da se u stvarnosti i dalje ostaje u fazi državnog socijalizma, ili eventualno da, pod novim imenima, društveni procesi teku u pravcu moguće restauracije građanskog društva, bolje rečeno ekonomije građanskog društva, iz koje onda izrasta i odgovarajuća institucionalna nadgradnja društva i odgovarajuća društvena svijest.

Samoupravljanje je u tom smislu ne samo složeni društveni proces već i na djelu neprestano savladavanje kapitalističkih odnosa i kapitalističkih oblika društvene svijesti u prelaznom razdoblju, i u isto vrijeme neprestano razvijanje klica, zasad doista prapocetaka, odnosa ekonomije slobodnog i udruženog rada, o kojoj je Marx pisao u povodu Pariške komune, i izrastanju iz tega primjerene društvene svijesti.

Ako smo tako situirali historijsko mjesto samoupravljanja, onda u jednoj retrospektivi možemo kazati da štošta što smo i u nedavnoj prošlosti ili u samim trenucima početka ostvarivanja političkog kursa na samoupravljanje, smatrali velikom tekvinom ili gotovim rezultatom, danas možemo smatrati i naivnim, nezrelim, nepotpunim ostvarenjem ili i određenim promašajem.

II.

Kao što smo već napomenuli, dosadašnje tokove borbe za socijalističko samoupravljanje u našoj zemlji mogli bismo podijeliti na tri etape:

4. Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ, str. 38—41.

Zasluga za ova preciziranja pripada V. Bakariću, budući da su u Platformu unijete njegove formulacije, objelodanjene u brošuri: Dr Vladimir Bakarić, dr Miladin Korać, dr Jakov Sirotković, dr Dragutin Marsenić, dr Velimir Zeković, dr Berislav Šefer, Razvoj socijalističkih samoupravnih produkcionih odnosa, Izdavački centar »Komunist«, Beograd 1973.

Prva bi bila od početnog uvođenja oko 1950. godine, kada su osnovani radnički savjeti i kada smo iz cijelokupne borbe i historije radničkog pokreta u svijetu izvukli paruku: tvornice radnicima, pa do negdje šezdesetih godina kada se kao rješenje napipalo »radnu jedinicu«. Radi se zapravo o prvoj deceniji borbe za radničko upravljanje, kada je ono više-manje bilo ograničeno na postojanje radničkog savjeta i njegovih komisija u granicama poduzeća, kao historijski naslijedene, od gradanskog društva, proizvodne jedinice, u kojoj je postojalo rukovodenje, hijerarhijska struktura moći. Išlo se za uvođenje radničkog predstavničkog momenta u tu naslijedenu strukturu organizacije proizvodnje i naslijedenu strukturu društvene moći u takvoj proizvodnoj jedinici. A u cjelini društva tek su se zasnivali prvi oblici utjecaja proizvođačke »osnove« na »nadgradnju«.⁶

U Programu Saveza komunista Jugoslavije 1958. samoupravljanje se još uvijek tretiralo u jednom suženom smislu, kao radničko predstavničko upravljanje u granicama poduzeća, na koje se nadograđuje društveno upravljanje u komuni i u »nadgradnji«.

Početni koraci samoupravljanja kao više-manje predstavničkog upravljanja, ograničenog na poduzeće — jer ono jedva da je bilo zakoraćilo izvan tvorničkih zidova — odnosno nastanje društvenih tekovina tog početnog samoupravnog razvijatka i njima adekvatne društvene svijesti dovelo je do novih potreba, novih zahtjeva i novih institucionalnih rješenja.

Nakon otprilike jedne decenije razvoja »predstavničkog« radničkog upravljanja, proizvodne snage društva su se znatno razvile, sama radnička klasa je ojačala i brojčano i strukturno i po karakteristikama svijesti, a i mogle su se izvući prve dublje pouke iz onog što je postignuto, javlja zahtjev za takozvanim radnim jedinicama.

-
5. U prvoj fazi »samoupravljanje je još uvijek bilo više oblik demokratskih političkih odnosa nego samoupravnih proizvodnih i ekonomskih odnosa« — Edvard Kardelj, *Protiurečnosti društvene svojine u suvremenoj socijalističkoj praksi*, Radnička štampa, Beograd 1972, str. 24.
 6. Primjerice, to se izražavalo u biranju vijeća proizvođača po Ustavnom zakonu 1953., zatim u novim momentima u sistemu predstavničke teritorijalne demokracije, koji su se izrazili uvedanjem takozvanog komunalnog sistema 1955. godine.

Šezdesetih godina sazreli su uvjeti da se ide dalje da bi se od postojanja radničkog savjeta kao predstavničkog oblika više-manje »pripuštanja« radnika vlasti u poduzeću i radnikovog ovlađavanja onim što je u kapitalizmu bio fond najamnine, a u uvjetima početnog socijalističkog društva fond osobne potrošnje, ili naprsto njegovog ovlađavanja osobnim dohocima. Iskrslje je pitanje kako da se stvori neposredni samoupravni kolektivitet. Prvi put se u nas tragalo za onim što je Marx teorijski naznačio kao asocijaciju slobodnih proizvođača. Radna je jedinica trebala biti osnovna jedinica neposrednog i iz njega izvedenog posrednog samoupravljanja.

Talborba za radne jedinice ili za ekonomske jedinice u ranim šezdesetim godinama pretrpjela je neuspjeh. Zašto? Zato što se još uvijek nejako samoupravljanje u počecima razvoja sukobljavalo s institucionalizacijom društva na principima etatističkog vođenja privrede i birokratske hijerarhije, koja je bila uspostavljena nakon oružane pobjede revolucije. Socijalistička država bila je sakupljač viška rada, nosilac akumulacije i nosilac proširene reprodukcije. Snaga države i njezino upravljanje ekonomikom bili su kudikamo jači od samoupravljačkih snaga i ingerencije. Nije se moglo razoriti naslijedenu organizaciju poduzeća stvaranjem radnih jedinica, a da se duboko ne zaore u cijeloj strukturi društva i da se ne preobrazi i društvena »nadgradnja«, odnosno sve ono što je iz poduzeća izvedeno kao društvena superstruktura. (Na to se ide upravo današnjoj etapi, kada se počinju ostvarivati ideje o udruživanju rada).

Sukob između naraslih snaga samoupravljanja i još snažnog etatizma stajao je u tim godinama u pozadini određenih političkih poremećaja, koji se u životu jugoslavenske socijalističke zajednice javljaju po prvi puta s većom otvorenoću i žestinom. 1961. godine pokušava se provesti, doduše ne dobro pripremljena i ne dobro promišljena privredna reforma, sa ciljem da se stvori snažnija materijalna osnova samoupravljanja u poduzeću, a prvenstveno da se samoupravljač »pusti« na tržiste, da na njemu razmjenjuje i vrednuje svoj rad. Jer, upravo bi time bila potisнутa država kao više-manje svestrani kontrolor cijelokupnog procesa društvene reprodukcije, kao monolitno golo poduzeće, u odnosu na koje su snage samoupravljanja u biti ipak još bile u najamnom odnosu.

Ustav iz 1963. godine nastojao je definirati, u toj situaciji, izlaz za samoupravljanje. I taj izlaz bio je poduzimanje onog

drugog neophodnog koraka, bez kojeg samoupravljač ostaje u rezervatu vladanja ograničenim fondom osobne potrošnje u poduzeću, a da ne može steći poziciju onog koji upravlja i bilo kojim elementom proširene reprodukcije.

Dakako, u tom trenutku proširenom reprodukcijom vladala je socijalistička država, a u klasno-socijalnom smislu vladala je birokracija. Državna birokracija i partijski aparat bili su višemanje u personalnoj uniji.

U Ustavu 1963. godine zapisuje se, dakle, cilj, da samoupravljanje treba ovладати proširenom reprodukcijom. Naglašava se potreba deetatizacije, a prvenstveno u ekonomici.

Osmi kongres Saveza komunista Jugoslavije, krajem 1964. razrađuje, u teorijskom i političko-mobilizacionom smislu, novu etapu borbe za socijalizam na kursu samoupravljanja, što prethodi proglašenju društvene i privredne reforme 1965.

U deetatizaciju se krenulo tako što su od države oduzimana sredstva koja je ona koncentrirala u budžetu i u fondovima kojima je direktno upravljala. Ta se sredstva prenose na privredne organizacije, na banke i na fondove koji su formalno podvrgnuti samoupravnom režimu, a uz mnogo veće proglašavanje tržišnih zakonitosti i tržišnih stimula u proizvodnji i u cijelokupnom društvenom radu.

Međutim, u tom trenutku naša društvena svijest nije bila u stanju da prozre zamke na našem putu društvenog razvoja, koje su se ogledale u tome da se samim formalnim prenošenjem sredstava proširene reprodukcije s države i državnog aparata, državnih fondova i iz državnog budžeta na zatečene institucije tržišnog i robno-novčanog posredovanja u društvu, kao što su banke i trgovina, a u uvjetima kada one još nisu pod kontrolom proizvodaca i kada još nije u korist samoupravljanja promijenjena zatečena struktura društvene moći u samom poduzeću, pa prema tome i u cijelini društvenog upravljanja, ne postiže rezultat za kojim se teorijski težilo, to jest da samoupravljači, organizirani vlastitim snagama i vlastitim vezama koje stavljuju u pogon, preuzmu proširenu reprodukciju u svoje ruke.

> Umjesto na samoupravno organizirane i povezane samoupravljače, upravljanje proširenom reprodukcijom prelazilo je od snažnog etatističkog supstrata na takozvane — kasnije smo ih tako nazvali — osamostaljene centre ekonomske, društvene, pa prema tome i političke moći. Ti centri su bili u neku ruku vanbračna dječa etatizma, koji se nastojalo razvlastiti, a u socijalno-klasnom smislu isti posrednički elementi u društvu,

isti posrednički društveni slojevi zadržali su dominantnu ulogu u upravljanju društvom umjesto organiziranih neposrednih samoupravljača.

Desetogodišnji razvoj naše zemlje, otprilike od 1961. do 1971. godine, obilovao je značajnim političkim, duhovnim i teorijskim krizama, te žestokim borbama u Savezu komunista i u organiziranim socijalističkim snagama društva, u društvenoj teoriji, a i u redovima same radničke klase, oko putova društvenog razvijanja Jugoslavije i oko sudbine samog samoupravljanja.

Upravo polovicom sedamdesetih godina u našoj je zemlji svom oštrinom sazrelo dilema: ili će samoupravljanje ovladati cjelom društvenom reprodukcije ili će biti historijski poraženo kao novi put društvenog razvijanja. A shodno tome, naše bi društvo bilo suočeno, a donekle i jest bilo suočeno sa alternativom restauracije državnog socijalizma, elementi kojeg ni onako nisu do kraja razoreni, ili pak restauracije onog što smo kasnije u teorijsko-političkoj literaturi nazvali kapital-odnosima.

Detaljnija analiza, koja je uostalom izvršena u pripremama za Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije i u njegovu radu, te u pripremi i razradi Ustava, a u čemu je prethodio značajan teorijski rad u društvu, izražen prethodno i na Kongresu samoupravljača u Sarajevu 1971. i u formuliranju takozvanih radničkih amandmana na Ustav koji su poslužili kao jezgro novog Ustava, pokazala je da su u nas tada narastali elementi kapitalističke restauracije u ekonomici, a shodno tome i u cijelokupnim društvenim odnosima i u društvenoj svijesti.

U Savezu komunista jedna teška društvena borba urodila je određenim bujanjem raznih političkih »izama«, kako smje skraćeno i slikovito nazvali sve to što je u političkoj publicistici dobilo imena — etatizam, nacionalizam, liberalizam, tehnokratizam, a zapravo je izražavalo tendenciju da otudeni centri društvene moći, kojima rukovode posrednički društveni slojevi, preuzešte svoje rukovodenje društvom umjesto do tada snažne države i da odlučujuću ulogu u proizvodnji i u društvu ne prepuste samoupravno organiziranim proizvodačima i drugim radnim ljudima.

U društveno-političkim i teorijskim borbama u toku te druge etape razvoja samoupravljanja u našoj zemlji jasnije je sagledano njegovo historijsko mjesto i kao crvena nit izlaza definirana je nova etapa — etapa organiziranja i razvijanja udruženog rada i udruživanja radnika.

III.

Naime, u početku se gledalo u samoupravljanju, kao što je to istakao Vladimir Bakarić, samo puku negaciju etatizma prve faze socijalizma, a nije u tome bio dovoljno naglašen pozitivni smjer kretanja.⁷ Često se uz kritiku te prve faze socijalizma, negacija, javljali i elementi kritike socijalizma i komunizma uopće, a u praksi i tendencije restauracije kapitalizma.

Pogrešno se shvaćalo da je samoupravno društvo zaokruženo društvo i da se reproducira na svojim vlastitim zakonostima. A sada se u tim teorijskim borbama jasno formuliralo da je naš samoupravni sistem upravo ta jedna prelazna etapa u samome socijalizmu kao prelaznom društvu, i to prelazna etapa od državnog socijalizma do još daleke asocijacije slobodnih proizvodača.

Nekako samoupravno društvo koje ne bi bilo vezano za razvoj prema komunizmu niti je moguće niti ikamo vodi. Ono treba stalno da se kreće prema tom cilju, i ako pri tome neprestano ne savladava elemente buržoaskog društva može se dogoditi da jačaju elementi staroga društva i da dode do krize socijalističkog razvoja. I doista se to dogadalo, i doista je dolazilo i do određene krize socijalističkog razvoja u nas.

Kada su formulirani ciljevi noye etape — etape udruženog rada,⁸ istodobno se naglasilo da je i to jedna dugotrajna etapa i da postoji njezina specifična struktura.⁹ Pri tom se u našoj teorijskoj misli po prvi put jasno naglasilo da je samo samoupravljanje oblik, a mi bismo dodali i bit diktature proletarijata. To je bilo potrebno naglasiti zbog toga što mnogi nisu vidjeli sadržaj ispod tog oblika. Nije se govorilo o aktivnosti ili aktiviranju radničke klase već o njezinom položaju. A ne radi se i nije se radilo o brizi za radnike nego o radnicima kao o subjektu, i to je ono što je bilo bitno za formuliranje ciljeva ove nove etape, koji su onda zapisani u Ustavu. U protivnom, ako se zaustavljamo na brizi za položaj radnika, umjesto da radnici u društvu sami izgraduju svoj položaj, moraju izrastati — i doista su izrastali — elitizam, tehnokratizam i drugi »izmi«.

7. V. Bakarić i drugi, rad naveden u bilješci 4, str. 7.
državnog socijalizma, kojeg je samoupravljanje trebalo biti
8. V. Bakarić, isto, str. 8

Formuliranjem takozvanih radničkih amandmana i kasnije donošenjem novoga Ustava pocela je, dakle, treća etapa razvoja socijalističkog samoupravljanja. Još samo na samim njezinim počecima. Prema tome, i teorijsko i političko ulaženje u etapu razvoja samoupravljanja koju bismo mogli nazvati etapom udruženog rada bilo je pripremljeno sagledavanjem protivurječnosti prethodne etape u kojoj su društveni procesi pod općom obandom normativnog razvoja samoupravljanja, a posebno od 1965, bili krenuli u pravcu restauriranja ekonomije građanskog društva, i u kojoj je birokratizam razbijan ne toliko stvarnim samoupravnim procesima već tržišnim i grupnovlasničkim odnosima.

Zapravo, mi smo u našem društvenom razvoju, kada je riječ o planu svijesti, prevladali u tom vremenu, ali ne posve, dva mita: mit o državi i mit o tehnokraciji, kao glavnim činionicima u razvoju proizvodnih snaga.

Naš je ekonomski razvitak bio uspješan u usporedbi sa društvinama koja su organizirana ili na principima državnog socijalizma, kao u socijalističkim zemljama Istočne Evrope, ili na principima profitne ekonomije, kao u zapadnim kapitalističkim zemljama. Mi se nismo kretali sporije, štoviše kretali smo se nešto brže ili barem u korak s njima, a to je već golemi historijski uspjeh samoupravne orientacije. Nije, međutim, dovoljno samo izdržati korak, izdržati to historijsko takmičenje, već i pokazati premoć, jer bez toga nema historijske pobjede socijalističkog samoupravljanja, nema njegovog kretanja u pravcu izgradnje novih proizvodnih odnosa, kretanja u susret komunizmu.

Dok je država upravljala ekonomikom, pokazala je da nije u stanju izbjegći razvijanje paralelnih i suvišnih proizvodnih kapaciteta, dakle gubitak golemih količina društvenog rada. A i tehnokracija, koja je u nas bila u usponu u ovoj drugoj etapi, pokazala je da stvaranjem takozvanih velikih sistema pod obandom samoupravljanja, a na onim principima koji su zapravo karakteristični za kapitalističke monopole i za hijerarhijsku organizaciju rukovođenja njima, ne može dovoljno racionalizirati i pospješiti razvoj proizvodnih snaga.

Udruženi rad treba da neposredno preuzme u svoje ruke društvenu podjelu rada, da je sam uspostavlja i da »odozdo« izvede cijekupnu organizaciju društva. U tome je i sva težina etape razvoja samoupravljanja nakon novog Ustava u koju smo netom zakoračili.

IV.

Možemo ukratko zaključiti da je dosadašnji razvitak samoupravljanja omogućio da se prvi put u historiji socijalizma, upravo u našoj zemlji, počinje ali doista tek počinje ostvarivati vlast udruženih radnika.

Sadašnji trenutak našeg socijalističkog razvijanja, s obzirom na političku težinu i značenje, može se u tom smislu možda usporediti jedino sa danima i godinama kada se naša socijalistička revolucija odupirala Staljinu i Informbirou, i kada je u ime samostalnosti revolucije i radi njezinog daljnog produbljivanja, rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije donijelo hrabru i dalekosežnu odluku o kursu na samoupravljanje. Možda nam je danas i teže, možda su danas iskušenja za našu revoluciju veća nego ikad prije upravo stoga što je došla u fazu kada više treba da izgrađuje novo, neiskušano, a manje da ruši ono staro, što je za rušenje bilo i zrelo i prezrelo.

Naoko je besmisleno govoriti o mogućnosti da revolucija koja se uspješno razvija već tri i po decenije može biti i danas ili sutra poražena, ali ne smijemo zaboraviti da socijalizam nije nikakva samostalna društveno-ekonomska formacija, već da je on »prelazno društvo« te da radnička klasa mora u procesima socijalističke izgradnje neprestano savladavati, dokidati elemente gradanskog društva i razvijati, u skladu s objektivnim uvjetima društvenog razvijanja, odnose koji vode ekonomiji slobodnog i udruženog rada, u kojoj je Marx gledao bit nadolazećeg komunizma.

Stoga kada govorimo o razvoju samoupravljanja nakon novog Ustava ne smijemo zapadati u pesimizam, što transformacija društvenih odnosa prema slovu Ustava ne teče bespriječno, a možda ni dovoljno brzo. Radi se o našoj nestrpljivosti, ali i o dugotrajnoj revolucionarnoj borbi za izgradnju novih odnosa proizvodnje, novog načina reprodukcije društva. U našem se društву, međutim — toga moramo biti svjesni — stvari neće tako razvijati da će vlast spontano prelaziti na udružene radnike i spontano nastajati odnosi udruženog rada. Ako organizirane revolucionarne snage, a prije svega sama radnička klasa koja djeluje kao »klasa za sebe«, na čelu sa Savezom komunista Jugoslavije, ne budu odlučno angažirane na tom pravcu, onda

se još uvijek mogu restaurirati i državni socijalizam i snage kapitalizma.⁹

Nevjerica u socijalističko samoupravljanje, koja se još u određenoj mjeri javlja i u radničkoj klasi, u redovima komunista i svih organiziranih socijalističkih snaga našeg društva, već na osnovu analize dosadašnjih ostvarenja i tekovina nema mjesta. Ono je svakako položilo ispit pred historijom i kuca na vrata i drugdje u svijetu.

Upravo zbog orientacije na samoupravljanje, i po njegovim dosadašnjim tekovinama socijalistička Jugoslavija, kao mala i još relativno ekonomski nerazvijena zemlja ima dostoјno mjesto u progresivnom hodu suvremenog čovječanstva, a nije svedena na provinciju velikih blokovskih sistema.

Samoupravljanje ne samo da se ne razvija spontano, već nije nikakav, kao što smo istakli, ni »model«, ni samostalan sistem proizvodnje već prije svega jedan svestrani dubinski društveni proces koji vodi prema onom društvu u kojem bi osnovna jedinica bila asocijacija slobodnih proizvodača. A to znači da se za održavanje samoupravljanja kao procesa, kao puta prema budućnosti, radnička klasa i revolucionarne snage u društvu moraju uporno boriti u dnevnim akcijama. One moraju biti i teorijski i praktično sposobne da naš revolucionarni kurs društvenog razvitka produbljuju. Naš je komunistički i revolucionarni pokret u svim dosadašnjim historijskim iskušenjima bio na visini svojih zadataka, pa već zbog toga moramo biti optimisti, ali i sposobni i odlučni da revoluciju vodimo naprijed i da savladavamo snage i pojave koje je mogu vraćati nazad, koje ugrožavaju i degradiraju njezine tekovine.

-
9. Buržoaski i državnovlasnički sistem u nas je razvoj proizvodnih snaga u pravcu samoupravljanja već uvelike negirao. »Ali dostignuti nivo proizvodnih snaga u našem društvu još uvek 'proizvodi' objektivne uslove za egzistenciju i jednog i drugog na sadašnjem nivou razvoja proizvodnih snaga u našoj zemlji bilo smešno pretostavljati mogućnosti pojavljivanja nekih tendencija ka restauraciji, recimo, feudalnih svojinskih odnosa. Ali nije nimalo neosnovano tvrditi, na primer, da u našem društvu na sadašnjem stepenu razvoja njegovih proizvodnih snaga postoje realne mogućnosti za više ili manje 'normalno' funkcionisanje bilo kapitalističkih bilo državno-sopstvenističkih odnosa, bar na nekim područjima i u određenim dimenzijama. Zato naše socijalističko društvo mora računati sa tim da će se takvi elementi starih odnosa još uvek uporno pobijati svuda gde samoupravni udruženi rad i društveni sistem ne budu u tom pogledu raspolagali potrebnim odbrambenim mehanizmima.« — E. Kardelj, *Protivrečnosti društvene svojine ... str. 31*

